

**ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛІЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ**

*Праці Греко-Католицької Богословської Академії
Opera Graeco-Catholicae Academicae Theologicae*

Том 82 Vol.

Преосв. Архиєп. Кир МИРОСЛАВ МАРУСИН
Archiep. MYROSLAV MARUSYN

**МОНАШИЙ УСТАВ
СВ. ТЕОДОРА СТУДИТА
НА УКРАЇНІ**

Constitutio monachorum
S-ti Theodori Studitae in Ucraina

Рим 1995 Romae
diasporiana.org.ua

Opera Universitatis Catholicae Ucrainorum

- т. 21. о. МИХАЙЛО КРАВЧУК, *Книга Псалмів* (Sac. Michael Krawcuk, Liber Psalmorum). Рим 1966, стор. 240. \$ 10.
- т. 22-23. о. д-р ІСИДОР НАГАЄВСЬКИЙ, *Історія Римських Вселенських Архиєреїв*, частина I. (Dr. Isidorus Nahayewsky, Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars I). Мюнхен 1964, стор. 363. \$ 10.
- т. 24-26. Проф. МИКОЛА ЧУБАТИЙ, *Історія християнства на Русі-Україні*, I том. (Prof. Nicolaus Čubatyj, De historia christianitatis in antiqua Rus-Ucraina, vol. I). Рим-Нью Йорк 1965, стор. XI+6. \$ 20.
- т. 27. о. д-р МИРОСЛАВ МАРУСИН, *Чини Святительських Служб в Київському Евхологіоні з початку XVI ст.* (Prof. Myroslav Marusyn, Ordinum Pontificalium in Euchologio Kioviensi saec. XVI expositio). Рим 1966, стор. XVIII+210. \$ 10.
- т. 28-30. о. проф. д-р ІСИДОР НАГАЄВСЬКИЙ, *Історія Римських Вселенських Архиєреїв*, частина II. (Prof. Isidorus Nahayewsky, Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars III). Рим 1967, стор. 600. \$ 20.
- т. 31. Dr. EUGENIUS KAMINSKYJ, *De potestate Metropolitarum Kioviensium-Hali-ciensium* (a. 1596-1805). Romae 1969, p. 180. \$ 10.
- т. 32. JULIUS KUBINY, S.T.D., *The History of Priašiv Eparchy*, Romae 1970, p. 216. \$ 10.
- т. 33. Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в першому п'ятиріччю свого постання і діяльності 1963-1968. (De Ucrainorum Catholica Universitate S. Clementis Papaे primo quinquennio peracto suaе originis et activitatis enarratio). Рим 1969, стор. 290. \$ 10.
- т. 34. Д-р ПАВЛО СЕНИЦЯ, *Світильник істини*. Джерела до історії Католицької Богословської Академії у Львові. (Dr. Pawlo Senycia, Svitylnyk istyny. The Light-bearer. The historical sources of the Ukrainian Catholic Theological Academy of Lviv). Том I Vol. Торонто-Чікаро 1973, стор. 1010. \$ 25.
- т. 35. *Перші українські проповідники і їх твори*. (De exordiis praedicationis Ucrainorum). Видання II Editio. Рим 1973, стор. 185. \$ 10.
- т. 36. о. проф. д-р ВАСИЛЬ ЛАБА, *Патрологія*. Видання II (Patrologia II Editio). Рим 1974, стор. 550. \$ 20.
- т. 37-39. Проф. д-р КОНСТАНТИН БІДА, *Іоаннікій Галятовський і його «Ключ Разуміння»*. (Prof. Dr. Constantinus Bida, De Joannitio Galatovskyj eiusque «Clavi Cognitionis»). Рим 1975, стор. CIV+524. \$ 15.
- т. 40. Проф. д-р ПЕТРО ІСАІВ, *Причини упадку Української Держави в княжі і козацькі часи*. (Prof. Dr. Petro Isaiv, The Causes of the Fall of the Ukrainian State in Princely and Cossack Times). Рим 1975, стор. 210. \$ 10.
- т. 41-42. Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в другому п'ятиріччю своєї діяльності 1968-1973. (De Ucrainorum Catholica Universitate S. Clementis Papaе secundo quinquennio peracto suaе activitatis enarratio). Рим 1974, стор. 366. \$ 10.

Ікона Пресв. Богородиці в Києво-Печерській Лаврі
Св. Антоній, «Мати Милосердя» і св. Теодосій Печерські

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛІЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

Праці Греко-Католицької Богословської Академії
Opera Graeco-Catholicae Academicae Theologicae'

Том 82 VOL.

Преосв. Архиєп. Кир МИРОСЛАВ МАРУСИН
Archiep. MYROSLAV MARUSYN

МОНАШИЙ УСТАВ
СВ. ТЕОДОРА СТУДИТА
НА УКРАЇНІ

Constitutio monachorum
S-ti Theodori Studitae in Ucraina

Рим 1995 Romae

Tipografia S.G.S. - Via Umbertide, 11 - 00181 Roma
Fatto di stampare Giugno 1995

Преосв. Архиєп. Кир Мирослав МАРУСИН

**МОНАШИЙ УСТАВ
СВЯТОГО ТЕОДОРА СТУДИТА
НА УКРАЇНІ**

(Archiep. Myroslav Marusyn, *Constitutio monachorum S-ti Theodori Studiteae in Ucraina*)

Монастири в княжій добі

Коли пишуть чи говорять сьогодні про давні монастири на Україні, монастири в княжій добі, то звичайно так, що змальовують їх в такій формі і такому виді як тепер, а саме як великі монастири, лаври, з багатьма монахами чи монахинями. Так воно почасти й було, що в Києві та в інших містах, існували в давнину великі монаші обителі. Але поруч них було також велике число малих монастирів. Ці монастири були збудовані громадками людей, що захотіли вести богоугодне життя, згідно з євангельськими радами. Вони ставили, отже, келії для себе, і жили спільно на молитві, і духовних подвигах. Ці келії будували звичайно при приходських храмах, щоб могти користати з Богослужб.

Митрополит Іларіон в своєму «Слові о законі і благодаті» говорить, що монастири з'явились в нас уже за часів князя Володимира Великого. Тимчасом літописець, наче б наперекір Іларіонові, пише, що це щойно при Ярославі Мудрім «черноризьци почаша множитися і монастиреве починаху бити». Цю противорічність треба б пояснити в той спосіб, що вже за Володимира були в нас монахи, але жили вони радше малими громадками, у невласних монастирях, а в скромних келіях при різних приходських храмах. Щойно за князя Ярослава Мудрого розрослися великі монастири, лаври, де й було велике число монахів. Той самий літописець згадує про один тільки монастир, що його поставив Ярослав, а саме про монастир св. Юрія. А про св. Антонія говориться, що він при кінці володіння Ярослава, коли прийшов до Києва, ходив по різних монастирях і шукав місця собі та вкінці знайшов собі печеру і там поселився. Про монастирі з

часів Володимира є непосереднє свідоцтво Якова Мниха. Він каже, що Володимир велів на празники Господські ставити три трапези: перша з них трапез була призначена для митрополита, єпископів, чорноризців і попів. Це свідоцтво Якова Мниха не мусить бути достаточне, бо при вичисленні духовних осіб могла закрастися і похибка, чи радше припадковий додаток також і слова «чорноризці». Але з другого боку не можна забувати, що Володимирове християнство було вже тільки завершеннем вікових змагань на Україні. Бо відомо, що християнство було в нас уже за княгині Ольги, і дуже правдоподібно, що жили вже тоді в Києві і на Русі перші монахи. Також говориться, що Володимир запросив священиків з Корсуня, щоб вони працювали на Україні. А важко собі уявити, щоб ці священики були люди жонаті, і, як люди обтяжені родинними обов'язками, схотіли б залишити свої приходства і йти вдалеку, чужу країну на місійну працю. Це могли бути радше монахи, що радо йшли на ново-охрещену Русь голосити Євангелію. Там знаходили вони вправді ще напів-поганський елемент, що тільки з трудом покидав свої давні вірування і свої звичаї. Але знаходили вони між напів-поганами і добрих християн, що горіли першою ревністю неофітів. Між ними мусіли бути кандидати до монашого життя.

Зовнішній вид давніх монастирів

Монахи, отже, були в нас ще до Володимира і з хвилиною хрещення вони мали вже свої невеликі монастири, а за Ярослава Мудрого остаточно завершується довгий процес будовою монастирських лавр, на взір славних грецьких монастирів. Монастири з високими мурами, що відгороджували їх від світу, постали отже згодом, як і в інших далеких краях. Ці мури служили радше в середньовічних часах як оборонні мури перед ворогом і перед небезпекою війни. Мури чайже не могли самі захоронити монахів перед їх внутрішнім ворогом, себто перед гріхом. На цього ворога немає ані мурів, ані загород. В давнину, вправді, була пустиня, але не так довго тривав той час пустинного життя. Тому наші давні монастири на Україні виглядали радше на загороди, а мали вони скромні домівки, келії, для монахів. Близько була церква, бо монахи в храмі молились і там очікували також милостині від багатших людей. Монахи жили в убожестві, частинно з праці своїх рук, а частинно з жертв добрих людей, що «давали їм на молитву». По малих і великих монастирях процвітало благочестя. Правда, були, як і всюди у

світі, зловживання і траплялися нераз монахи, негідні свого покликання. Але стан цей не може бентежити нікого, хто свідомий змінливості людського серця і слабкості нашої природи.

Обителі при приходських храмах

Невеликі монастирські обителі, що були побудовані при приходських церквах, не мусять вправді називатись правдивими монастирями, в дослівному того слова значенні. Все ж таки вони були осередками правдивого монашого життя і духовних подвигів. Та крім них від часів Ярослава Мудрого постають на Україні великі монастири. Сам князь уже, наслідуючи грецьких імператорів, і багатьох людей свого часу, зачав будувати монастири.

Число монастирів в домонгольський період

Наши відомості про монастири в домонгольській добі не дуже точні, але з певністю знаємо, що на яких 70 монастирів, 30 з них побудували князі, 10 самі таки монахи, а інші або багаті люди, або їх споруджено таки спільними силами: княжими дарами, жертвами вірних і працею монахів. В той час було в Києві 17 монастирів, в Новгороді 18, у Володимири над Клязмою й Суздалі 7 або 8, в Галичі й Смоленську по 5, 4 в Чернігові, по 3 в Полоцьку й Ростові, 2 в Переяславі, по 1-му у Володимири Волинському, Турові й Тмуторкані. Ми знаємо і дати заснування важніших монастирів. Крім згаданого вже Святоюрського монастиря в Києві, заснованого Ярославом 1017 року, був заснований монастир в Новгороді, в другій половині XII віку два монастири в Полоцьку, 1152 року у Володимири над Клязмою. Під датою 1138 згадується монастир у Смоленську, 1189 року в Галичі, 1212 року в Ростові.

Наши українські монастири в домонгольський період мали свої характеристичні прикмети і в дечому відрізнялися від грецьких:

1. В Греції будували монастири імператори, бояри, багаті люди, взагалі хто-небудь хотів зробити велике й богоугодне діло. В нас на Русі всі майже монастири були побудовані князями. Сьогодні важко дати відповідь, чому так воно було. Але дуже правдоподібно князі вважали собі за честь і зарезервували собі привілей бути ктиторами монаших обителів.

2. Бувало часто й таке, що багатий чоловік постригався в монахи і приносив з собою стільки майна, що воно вистачало на побудову монастиря. Так, отже, постала друга категорія наших монастирів, побудованих вже не князями, але самими монахами. Здається, тільки один печерський монастир в Києві не був побудований яким багатим чоловіком, але молитвою, постом, слезами і працею печерських монахів.

3. Всі монастири цих давніх домонгольських часів були побудовані в містах, а не в лісах чи пустинних місцях. Виїмком може бути хіба давній монастир тих домонгольських часів, преподобного Варлаама, що був на пустині на віддалі 10 верстов від Новгорода.

В числі 70-ти монастирів домонгольського періоду 12 було жіночих: 4 в Києві, 6 в Новгороді і по одному в Полоцьку та Володимирі над Клязмою.

Найстаршим українським монастирем, і колискою всіх інших, був печерський, київський монастир.

Основники Києвопечерської Лаври

Основником печерського монастиря в Києві був преп. Антоній, а його будівничим преп. Теодосій. Преп. Антоній був сином чернігівської землі, з села Любча або Любеча, на 120 верстов на північ від Києва. В монастирі остався він простим монахом, не прийнявши священичого сану. Як молодий чоловік ще пішов він на Афон, обійшов там усі монастирі і полюбив монаше життя. Ігумен одного тамошнього монастиря прийняв від нього обіти послуху, чистоти й убожества, поблагословив його і післав його на Русь з іменем Антонія. Так, отже, основоположник монашества на Україні вибрав собі ім'я батька всіх монахів, Антонія Єгипетського, Великого. Антоній не вернувся з Афону до свого села Любеча, а пішов до Києва, бо там надіявся знайти відповідне місце для своїх монастихів.

Антоній не знайшов для себе кращого місця від невеликої печери, що її викопав був для себе священик Іларіон з села Берестова, пізніший митрополит. Цей Іларіон, хоч і світський священик, бажав собі молитвою і постом, на взір монахів, угодити Богу і тому втік на самоту і часто тайно перебував в печері, співаючи церковне правило. Ця печера осталась вільна по виборі Іларіона на митрополита Київського, і так стала вибраним місцем для оснування печерсь-

кого монастиря. Життя Антонія проходило на молитві і праці, на уединенні, на строгих постах і умертвленні. Про все це скоро дізнались побожні люди і почали приходити до печери, просячи молитов і благословення. Вже в час смерти Ярослава Мудрого, 1054 року, преп. Антоній вславився як подвижник так, що син Ярослава, Ізяслав, приходив до Антонія з дружиною своєю просити молитов і благословення.

До преп. Антонія приходили різні кандидати монашого життя і він приймав їх, вчив, постригав і разом з ними вів монаше життя. В числі тих перших монахів був священик Нікон, що із-за свого священичого сану стався духовником монастиря, був отже й вищий достойнством за самого Антонія, із-за своїх ієрейських свячен, і тому може й звати його «великий» Нікон. Прийшов теж Варлаам, син знатного київського боярина, потім Єфрем, пізніший еп. Переяславський, і передусім преп. Теодосій, дійсний будівничий печерського монастиря.

Молодість Теодосія не була рожева. На тринадцятому році помер йому батько і Теодосій мусів допомагати матері в господарстві. Виглядає з літописів, що характер і вдача цієї жінки були тверді. Коли Теодосієві захотілось з палестинськими странниками выбраться в паломничу путь до Єрусалиму, мати відгадала цей задум, строго покарала хлопця і на кілька днів замкнула в кімнаті, як в'язня. А коли вдруге вдалось йому все-таки втекти з дому й піти на службу до одного священика, в якого був він дячком і мав нагоду вчитись священного Писання і церковних обрядів та напівів, мати по деякому часі вспіла віднайти його і знову строго покарала. Мати не хотіла пустити його до монастиря і старалась завернути сина від його доброго наміру, але цим разом вже їй не вдалось стримати молодця від його рішучої постанови. Теодосій стався в ранній молодості печерським подвижником. Він був і душою монастиря, а цей знову ж стався душою цілого тогочасного нашого церковного життя, особливо тоді, коли на митрополичому престолі засідали не українці, а греки.

Печерський монастир як осередок церковно-релігійного та культурного життя

В печерськім монастирі жив дух гордошів з національної Руси-України та славились подвиги своїх рідних святих. Печерська Лавра стала також осередком культурного, зокрема обрядового і літера-

турного життя Київської Русі.

Початок Печерської Лаври пов'язаний з митрополитом Іларіоном. Тому в Повісті Временних Літ історія Печерської Лаври переповіджена безпосередньо по поставленню на Київську митрополію того непересічного представника київського християнства. Під роком 1051, себто року поставлення Іларіона київським митрополитом, безпосередньо йде оповідання про початок Печерської Лаври. Цей істотний зв'язок поміж ідеологом Київського Християнства та Печерським монастирем, подиктований формально саме тим, що першу печеру для себе викопав Іларіон, двірський священик на Берестові, та що цю печеру по нім зайняв св. Антоній, що став першим організатором Печерського монастиря.

Однаке, крім того факту, була глибша причина пов'язання пресвітера Іларіона, згодом митрополита Київського, з Печерським монастирем, а саме ця, що Печерський монастир став вірним зберігачем іларіонових ідей, що стали ядром *Київського Християнства, як своєрідної християнської ідеї та життєвої практики старохристиянської Руси-України*. Основні ідеї Київського Християнства основно різнилися від візантійського християнства, мимо свого східного характеру та мимо своєї вселенськості, теж від західного латинського християнства. Київське Християнство, реалізоване прикладово в Печерськім монастирі, було ще духовно найближчим кирило-методіївському християнству слов'янського обряду, яке вже тоді докінчувало своє існування на просторах свого народження.

Це характеристичне місце Повісті Временних Літ про початок Печерського монастиря, записане під роком 1051 простими двома реченнями: «*Постави Ярослав Лариона митрополитом русина в святій Софії, собрав епископи. И се да скажем, чего ради прозвася Печерський монастир*». Розповівши про аскетичне життя двірського духовника Іларіона, про викопання ним двосажневої печерки над Дніпром оподалік від княжої палати, де він заходив на молитву, редактор Повісті розповідає таке: «И не по мнозіх днех бі нікий человік, именим мирским, от града Любча; и взложи сему Бог в страну ити. Он же устремися в Святу Гору, и виді ту монастиря сущая, и обходив, і взлюбив чернечский образ, приде в монастир ту, и умоли игумена того, даби на нь взложил образ мнишский. Он же послушав его, постриже и, нарек имя ему Антоний, наказав его и научив чернечскому образу, и рече ему: Иди в Русь опять, и буди благословленъ от Святія Гори, яко от тебе мнози черньци бити имуть. Благослови и отпусти его, рек ему: Иди с миром».

Антоній прийшов до Києва та думав, де б осісти. Він ходив по існуючих вже на Руси монастирях, однаке вони йому не подобалися. Ходив по пустарам й так зайшов над Дніпро, де віднайшов печерку, полищену Іларіоном, полюбив це місце та так молився: «Господи! Утверди мя в місті сем, и да будеть на місті сем благословене Святия Гори, и моего игумена, иже мя постриче». Тут він вів якийсь час строго аскетичне життя, добрі люди приносили йому поживу й виробив він собі опінню — Великого Антонія.

Коли по смерти Ярослава Ізяслав переймив владу в Києві, теж відвідав його зі своєю дружиною та просив благословення та молитви за нього. Скоро стали приходити до нього кандидати в чернецтво, яких Антоній постригав. Коли їх вже назбиралося 12, викопали велику печеру, там була церква та келії. Тоді Антоній постановив дальше жити на самоті. Тому поставив їм ігumenом Варлаама, а сам пішов на окреме місце, де викопав собі окрему печерку.

Коли ж число монахів зростало, монахи покинули печери, стали ставити келії, поставили церкву Успення Матері Божої. Тоді по просили князя Ізяслава, щоб їм подарував цю гору, бо монастир розростався; князь це радо вчинив. «И отолі, додає Повість, почася Печерський монастир. *Есть же Печерский монастыр от благословения Святия Гори пошел*».

Коли князь Ізяслав заложив княжий монастир св. Димитрія, Варлаам пішов там на ігумена, а Антоній на його місце поставив ігumenом Теодосія. Теодосій застав в Печерськім монастирі 20 монахів, та за його ігumenства число зросло до 100 ченців. З огляду на збільшене число монахів конечно потрібно була реформа монашого життя. Дотепер монахи жили кожен відокремлено, а сходилися тільки до церкви та трапези. Тепер Теодосій завів новий Студийський Устав, про який записує Повість таке: «И нача (Теодосій) искати правила чернечского и обрите тогда Михаил чернець монастыря Студийского, иже бі пришел из Грек с митрополитом Георгием, и нача у него искати устава чернець студийских. И обріт у него и списка и уставил в монастири своем... и от тогоже монастыря перенеса вси монастыреви устав: *тімже почен есть монастыр Печерский старий всіх*».

Печерський монастир як твердиня рідного благочестя

Заложення та життя Печерського монастиря були епохальною подією в розвої Київського Християнства, зокрема тому, що не

ієрархія, згодом чужа на верхах, а українська тільки на місцях, але Печерський монастир, а за ним і другі монастири, формували практичне християнське життя Руси-України вже від половини XI століття. Від самих своїх початків Печерський монастир положив в основу свого устрою та життя основні прикмети: перша, що він був монастирем східної Церкви. «Есть же монастир Печерский от Святия Гори пошел», записує Повість на однім місці, «Феодозий все то (Студийський Устав) изобріт і передасть монастирю своему», записано на другому місці Повісті. Основні прикмети східного християнства передав Печерський монастир цілому Київському Християнству. Друга риса Печерського монастиря, перейнята теж від східного монашества, це постійна оборона правовірності вселенського християнства.

Та ці дві прикмети східного монашого життя св. Теодосій, так само як Іларіон, дитина свого народу, приспособив до духовости Руси-України, вибираючи щонайкраще зі зasad східного та західного монашества.

Східне монашество вийшло з взорів пустиножительства аскетів перших століть християнства. Їх основною чергою була втеча від світа, в ім'я засади: Чим дальше від світа, тим ближче до Бога. Розсіяних пустиножителів старався зібрати до спільногомонастирського життя св. Василій, укладаючи Типік св. Василія: в половині VIII століття в часі найбільшої боротьби іконоборців з православ'ям, новий Типік уложив для грецьких монахів св. Теодор Студит. Оба типіки мали це спільне, що ідеалом монаха була аскеза та відречення від світа, однаке грецьким монахам бракувало соціального чинника — праці для близніх. Це стало характеристичною чергою західних монастирів, які сформувалися на східних взорах, але додали саме цей соціальний чинник. Річ природна, що соціальна праця зробила західні монастирі могутнім чинником поступу, однаке вдергуючи тісний контакт з світським життям, монастирі на заході скоро набували великих багатств та затрачували первісний аскетичний чинник, тому реформа монастирського життя була постійно актуальною справою в західній Церкві.

З браку соціального чинника у східнім монашестві, монастири на сході не стали чинником поступу, проти чому, монастири стали чинником соціального консерватизму. Однаке відірваність від світу, а тим чином ревність для Божих справ, зробила зі східних монахів могутню армію оборони чистоти віри (ортодоксії чи там православ'я, чи правовір'я). «Грецькі монахи середньовіччя, пише візантиніст Ф. Дельгер, були незрушимими, а часто високо боєвими об-

ронцями достойників проти церковно-політичних потягнень других, чи то ними були імператори, чи навіть члени єпископату офіціальної Церкви. Як часто потрапили сфанатизовані маси візантійських монахів в революційний спосіб вимогти церковні зарядження або другі спинити. І тут лежить характеристична різниця від західного монашества: в нашій добі (перед кінцем XI стол.) останнє (західне монашество) було абсолютно довіреною помічною силою офіціальної ієархії».

Наше київське монашество на сторожі віри і благочестя

Хоч і східне монашество не дало громадянству соціальних услуг, які давало західне монашество, то воно давало одне: не-устрошиму оборону чистоти віри в цезаропапістичному громадянстві, де імператори, а на бажання імператорів, численні єпископи, а навіть патріархи були розсадниками ересей. Динамічна роль ревности в обороні католицького православ'я показали візантійські монахи в VIII та на початку IX століття, як неустрошимі борці проти іконоборства у союзі з Римським Престолом. Тим чином східні монахи найдовше були оборонцями Вселенськості Церкви навіть по церковнім розколі Керулярія.

Ім'я ревного оборонця віри і католицького благочестя здобув собі реформатор візантійського монашества кінця VIII століття, св. Теодор Студит. Бастіоном вселенського православ'я найдовше була теж Свята Гора нашої Повіті, себто Афонські монастири. В часі іконоборства в VIII столітті десятки відважних борців за ортодоксію находили на Афонськім півострові приют, приносячи зі собою старі книги, церковні речі та мощі святих.

Все ж таки життя на Афоні тоді було небезпечне через часті наїзди арабів на півострів. Доперва в другій половині X століття монаше життя зацівіло там повним життям: сотки монахів жили окремим пустинним життям. Реформатором монашого життя на Афоні став св. Атанасій, який помер ок. 1000 р. Він видав новий Типік для афонських монахів, заводячи спільне життя монахів. Це він перший став називати Афон Святою Горою.

На Афоні стали закладати свої монастири не тільки греки, але також пришельці з Італії, з Грузії, а навіть здалекої Русі. В другій половині XI століття була там також Руська Лавра.

Супроти факту оснування численних лавр та ще й різнонаціональних та навіть різнообрядових, зайшла потреба встановити нача-

льну управу монашої Республіки Святої Гори, яка складалася з ради ігуменів всіх монастирів, звана Протатон. Її предсідником був вибраний Протатоном Протос. Він репрезентував Святу Гору перед світською та духовною владою.

Церковний роздор в половині XI стол., мало діткнув монаше життя на Афоні, бо схизма була на ділі твором світської ієрархії та офіційних церковників. Саме в тім часі, коли візантійські патріархи в другій половині X століття викреслили папів з диптихів, побожні вишелъці з Італії, з Амальфі, оснували на Афонській горі свій латинський монастир, безпосередньо в сусідстві Лаври св. Атанасія. Той монастир там існував ще при кінці XI століття.

З того розсадника монашого життя східної Церкви вийшов саме св. Антоній, основник Печерського монастиря. Найосновнішим джерелом до пізнання життя Печерської Лаври є Печерський Патерик, себто життя печерських угодників, перша найбільше популярна та читана книжка в княжій і покняжій Русі-Україні. Про сам монастир багато записано й в Повісті Временних Літ, бо аж до другої десятки XII століття Печерська Лавра була осідком київського літописання. Ту свою роль відзискала Печерська Лавра частинно знов в II-ій половині XII століття.

Східний грецький характер, себто повне відчуження від світу зберігав Печерський монастир властиво тільки в перших роках по своєму оснуванню, коли безпосередній вплив на його життя мав Антоній. Коли ігуменом став Теодосій, він, приймаючи Студійське правило з гострою східною аскезою, надав Печерському монастиреві своєрідний характер, пристосований до духовності українського народу. Він завів спільне монастирське життя та теж спільну працю на утримання монастиря. Монахи Печерського монастиря не сторонили від світу, але, противно, працювали над духовим та матеріальним поступом християнської руської нації. Печерський монастир став пристановищем для духовної літератури та передовсім літописання Русі-України.

Печерський монастир формує ідеологію Київського християнства

Це останнє стало для Печерського монастиря могутньою духовною зброєю для ширення ідеології Київського християнства, начертаної вже за часів Володимира та Ярослава. Печерська Лавра, як сторож чистого християнства, відразу стала сторожем християнської моралі, в приватнім та публічнім життю Русі-України. Тим

чином Печерська Лавра стала ярким опонентом верховодства світської влади над духовною, отже візантійського цезаропапізму в Церкві, як незгідних з наукою св. Євангелії. Ідеологія розвивана в Печерській Лаврі відкидала візантійську цезаропапістичну доктрину ще й з другої рації, а саме тому, що церковна цезаропапістична доктрина Візантії була пов'язана стисло з політичною доктриною верховодства візантійського імператора над християнськими народами, залежними від візантійського патріярхату. Тому, будучи противниками церковного та політичного візантійства, Печерський монастир став розсадником християнського патріотизму на Русі-Україні, центром опозиції проти візантійського верховодства на Русі. Саме такими ідеями було перенизане київське літописання, яке стало в XI столітті майже монополією Печерського монастиря, звідси воно розходилося по цілій Русі-Україні, а також поза Руссю, по цілій Руській Державі, на першому місці в Новгороді Великім.

Одним словом, Печерська Лавра в другій половині XI століття стала кузнею християнсько-української ідеології, яку ми окреслили назвою Київського Християнства.

Митрополит Іларіон як ідеолог Київського християнства

В першій половині XI століття, по думці дослідників Повісти Временних Літ, ідеологом Київського християнства був Іларіон, який дивився на християнізацію Русі-України зі становища його власної концепції всесвітньої історії, що всі народи перед Богом рівні, й греки не є нічим більші перед лицем Бога як Русь, тільки що вони були раніше покликані до Царства Христового на землі. Та все-таки не вони були перші в покликанню, перед ними були римляни.

Іларіон у своїй праці, що стала немов першою редакцією Повісти, говорив про св. Ольгу та її старання християнізувати Русь, писав про св. Володимира та про його просвічення Русі. Руська Церква тоді була від візантійської патріархії незалежною. Прихід першого грека, митрополита Теопемта та короткий досвід з ним закінчився важкою кризою та поставленням русина митрополитом. Візантія відтепер стає наступаючою силою на чистоту Київського християнства.

Що-небудь сталося з митрополитом Іларіоном, чи він уступив, чи вмер, чи загадочний Єфрем був київським проти-митрополитом, чи ні, все-таки в 60-их роках починають таки греки митрополити

приходити до Києва, хоч вони були ізольовані на св. Софії. Вже тепер не Св. Софія, але Печерський монастир стає духовою централею християнської Руси-України, й то наставлення визначно проти візантійського. Тут діставали образування майбутні єпископи та священики, звідси противізантійські настрої виходили поза Київ. Того погляду є нині мало не всі поважніші дослідники Київської Русі XI століття як Шахматов, Приселков та найновіший Лихачев. «Києво-Печерський монастир, пише Лихачев, не був в першім періоді свого існування княжим монастирем. Його ігумени вступали з князями в різкі конфлікти... Не був Києво-Печерський монастир і митрополичим монастирем: ще частіше ніж з князями монастир входив в конфлікти з київськими митрополитами — греками.

То був могутній центр опозиції проти влади константинопільської патріархії та Київського митрополита-грека...

Самостійне думання в Києво-печерській Лаврі

Монастир постав в ті часи, коли в самій Візантії моральний та ідейний позем монашества був незвичайно низький. І от дивно, що перші руські діячі Києво-Печерського монастиря не беруть собі за взір діючі тоді у Візантії монастирські правила, а прямують до самостійного народження монашества і вводять забутий у Візантії строгий монастирський Студийський устав, який віднаходять в Константинополі. *Тим самим перші організатори Києво-Печерського монастиря підняли смілив почин практично переводити в життя своє переконання, що русини спосібні самостійно орієнтуватися і в справах релігії та йти попереду своїх учителів, реалізуючи більше строгий спосіб християнського життя...*

Києво-Печерський монастир, пише дальше Лихачев, став величким центром руського образування, де діставали образування майбутні священики та єпископи Руської Церкви. На початку XIII століття вихованок печерський, єпископ Симон з гордістю писав до Печерського монастиря, що з його стін вийшло більше 50 єпископів.

В 80-их роках XI стол. навіть єпископ далекої Тьмуторокані на ім'я Николай вийшов з мурів Печерського монастиря.

Печерський монастир на сторожі правди й справедливости

Рівночасно Печерський монастир став національним сумлінням відносно поступування князів. Річ природна, що нормою їх політи-

чного поступування мала бути християнська мораль. Тільки високий моральний авторитет Печерського монастиря в очах громадянства давав йому можливість нераз й в дуже різкий спосіб виступати проти неморального поступування князів з погляду християнського та добра батьківщини.

Св. Антоній став в обороні Всеслава Погоцького, якого ув'янили три Ярославичі в Києві, поломивши присягу, якою гарантювали йому безпеку. Коли кияни підняли повстання та звільнили Всеслава, симпатії основника монастиря є по стороні покривдженого. Коли син Ізяслава, Мстислав, зробив погром киянам за звільнення Всеслава, св. Антоній так гостро осудив це, що ніччю мусів втікати з Києва до Чернігова.

Коли Ізяслава прогнав з київського стола Святослав, то ігumen Теодосій гострими словами осуджує той вчинок публічно, відкидає запрошення нового князя на пир та забороняє поминати узурпатора на богослужбі, наказуючи дальнє поминати прогнаного правного князя. Що більше, св. Теодосій видає публічну епістолю, в якій вчинок Святослава називає каїновим та порівнює його з «нікими многими древніми гонителями, убійцями і братоненависниками», як описує Патерик Печерський. Тоді київський князь Святослав попав в таку злість, що «яко лев рикнул на праведного».

Моральний авторитет Печерського ігумена був такий високий, що й київський князь переможець не смів підняти руки на праведника за його гострі слова осудження та дальнє шукав з ним поєднання.

Печерська Лавра остається католицька і по розколі Керулярія

Для монахів Печерської Лаври розкол Керулярія на Русі-Україні вважався справою чужою для Руси. Тут трималися традиційної, від часів Володимира, науки про вселенське християнство, виложене так знаменито Іларіоном. Тут берегли, як по давньому, окремий культ св. Климента, римського папи. На переломі XI та XII століть ми маємо знаменитий доказ, що в Печерськім монастирі пapa й дальше був учителем віри та стовпом християнського правовір'я.

Нам зберігся цікавий твір, переклад з грецької мови на слов'янську епістоли папи Льва I до візантійського архиєпископа Флявіяна з 449 р., отже з часів халкедонського собору. Папа вияснює науку про дві натури Христа. Переклад тої епістоли був зроблений якимсь

монахом Теодосієм для печерського монаха, князя Святоші, з родини Ольговичів. Та не так інтересний сам текст папської епістоли, як заввага до нього перекладача Теодосія та вступне слово невідомого автора; всі вони з печерських монахів. Перекладач, монах Теодосій, додає у своїй дописці, що Епістоля Папи Льва, виповнена Духом Святым і премудростю Бога, мудра та догматична, прийшла на Русь з Риму «ради віри» князя монаха Святоші. Натомість незвісний автор у вступі, подаючи інформації про халкедонський вселенський собор, називав папу Льва I «стовпом правовір'я». Це все писалося на Русі-Україні понад 50 літ по схизмі Керулярія, в мурах Києво-печерського монастиря, події в Царгороді з 1054 р. так немов не існували б взагалі.

Десь в цім самім часі, себто на переломі XI та XII століть, появився ще один твір, що на Русі-Україні сильно підтримував науку про первенство Петрового Престолу у Вселенській Церкві. Ним був переклад твору олександрійського патріярха Георгія, Житія св. Івана Золотоустого, архиєпископа Константинополя. Відомо, що св. Іван Золотоустий у своїх творах усе сильно підкresлював, як науку православної віри, думку, що св. Петро з установи Христа був головою Христової Церкви та що Римському єпископові прислуговує це саме право у Вселенській Церкві. Річ природна, що ця наука такого популярного Отця Церкви та ще й візантійського архиєпископа в ці часи, коли він ще не посягав навіть о титул патріярха, був дуже переконливим аргументом за слушність римського папи в спорі з візантійським патріярхом Михайлом Керулярієм.

Печерський монастир в обороні науки про первенство Римського Архиєрея

Саме переклад житія такого святого Східної Церкви, доконаний в кругах Печерського монастиря десь на переломі XI та XII стол., ясно говорить про становище бастіону Київського Християнства до справи Керулярія. Та переклади епістоли папи Льва I і Житія св. Івана Золотоустого були не одинокими прикладами католицько-православного християнства в Україні-Русі на переломі XI та XII стол. До нас дійшов твір ще другого папи Григорія II, римського патріярха до імператора Льва III Ізаврійського, іконоборця VIII стол., «про чесні ікони». Папа рішуче стає в обороні почитання ікон та тих правовірних кол у Візантії, що стояли в обороні ікон. Переможні оборонці ікон ввели 842 року свято православ'я

на честь тої перемоги. Переклад з грецької мови same такого твору, який римського патріярха ставить на першому місці між борцями за чисту католицько-православну віру, було немов негативною відповіддю літературних печерських кол в Україні на заініціовану саме тоді протиримську пропаганду греком митрополитом Никифором. По думці філологів, той твір в церковно-слов'янській мові появився в цім самім часі, що епістоля папи Льва I для печерського монаха Святоші та переклад олександрійського Житія св. Івана Золотоустого.

Величезна яскраво пропапська література кирило-методіївського християнства та житій святих сусідніх католицьких країв Чехії та Німеччини тільки потверджують сказане вище. Всі ці твори були інкорпоровані в літературну скарбницю Руси-України саме в ці самі часи і вони потверджують сказане вище.

Продовж XI століття після Іларіона на ґрунті вже Печерського монастиря з'явилося ще три видатні постаті, що стали двигунами у формуванні ідеології Київського Християнства як оригінальної реалізації науки Христа в рамках Вселенської Церкви. Ними були преп. Теодосій, Нікон Великий та Нестор Літописець. У своїй практичній монашій праці та у їх творах відзеркалюється все та сама християнська ідеологія: а) незалежність церковних установ та їх діяльності від посторонніх світських чинників; б) дбання, щоб в цілому житті русько-українського народу була безкомпромісово зберігана християнська мораль, виложена у св. Євангелії; в) поза тим, невмішування духовної влади у справи світської влади, навпаки, лояльна співпраця з нею. В сфері духовного життя ціллю русько-українського християнства мусить бути спасіння душі, в сфері світського життя — добро батьківщини, Руської Землі.

Такі засади в праці духовника та в житті християнина на Руси-Україні стали в різкім протиставленню до засад візантійського християнства, що імператор, без огляду на його моральну вартість, є заступником Бога на землі та рішальним чинником також в справах Церкви. Духовні Руської Церкви кермувалися формальними приписами візантійського церковного права, церковної адміністрації, дещо скоригованої, монахи тримались організаційних приписів студійського, отже візантійського уставу, однаке, поза тими зовнішніми формами, душа Київського Християнства мала небагато спільногого з візантійським християнством. На жаль, більшість чужих дослідників беруть саме ту зовнішню візантійську форму за самий зміст Християнства Руси-України та пишуть про повне візантійщення християнства Київської Руси.

З огляду на неясність, які в Києві були митрополити в другій половині XI століття та чи були взагалі в цілих десятилітніх періодах другої половини XI століття, важко хронологічну історію Церкви обговорювати періодами володіння поодиноких київських митрополитів, як слід би поступати в історії Церкви. Натомість нам більше відома всебічна діяльність світських володарів в центрі Руської Держави в Києві та їх не тільки державно-адміністраційна, але також церковна діяльність, тому періоди панування київських володарів мусять стати граничними рамцями обговорення і церковних справ.

Це нераз прямо й конечне, бо у вчаснім середньовіччі не тільки на Русі-Україні, але в цілому християнському світі політичні та релігійно-церковні події стисло зазублюються.

Загальна оцінка древньо-київського монашества

Правдивим двигуном християнського життя на старій Україні були монастири. Вони надавали церковному життю його внутрішню силу. Однак звичайно розвиток монашого життя зачинаємо від оснування Печерського монастиря. Та монастирське життя на Русі куди старше від Печерського монастиря. Греки, які прийшли з першим митрополитом Теопемптом (1037 р.) приписували собі заслуги оснування монашества в Руській Церкві. Це вони мабуть під роком 1037 записали: «І при нім почала віра християнська плодитися і розширятися, і чорноризці почали множитися і монастири почали бути».

Та воно далеко було не так. Іларіон, автор «Слова...» і Яков Мних, автор «Житія Володимира...» виразно підкреслюють, що монастири на Русі були далеко раніше перед приходом грека митрополита, бо за часів Володимира. Вони прийшли на Русь разом з хрещенням, а навіть не є виключене, що монастири були не тільки в спархіях Тъмуторокані та Перемишля, але мабуть в самім Києві ще перед хрещенням Володимира. Патерик Печерський інформує нас, що преп. Антоній повернув на Русь з Греції вже як пострижений монах ще за життя Володимира (1012 р.). Рахуючи, що Антоній був кілька літ в грецьких монастирях, то до Греції мусів вибратися десь в перших роках XI століття. Та саму ідею монашого життя молодому бояринові піддав хтось раніше.

Слід признати, що мимо незалежності єпархії Руської Церкви від патріярха, монашество Руси взяло свій початок таки з Греції і

від нього все набирало духовного натхнення. Потім монашество Руси-України підтримувало зв'язки з візантійським монашеством довгий час.

Перші монастири за часів Володимира це були мабуть так звані *парохіяльні монастири*. При церкві будували собі поодинокі монахи (чи монахині) келії і там проживали на молитві та умертвленню. Такі монастири були у Візантії і звідтам прийшов звичай закладати парохіяльні монастири. Парохіяльні монастири при столичних церквах брали князі під свою опіку й так поставали *княжі монастири*. Перші княжі монастири записані в Повісті це монастири св. Юрія і Ірини, княжі монастири Ярослава-Юрія та його жінки Інгегарди-Ірини. По смерті Ярослава прямо увійшов звичай, що кожний великий князь закладав свій княжий монастир. Княжі монастири, спомагані князями, полішалися власністю роду. Навіть наслідники могли розпоряджати такими монастирями, як це зробила дочка Ярополка Ізяславича з монастирем св. Димитрія, про що була мова.

Княжі монастири не мали слави аскетичних монастирів, що записав Нестор в Житті Преподобного Теодосія: «Много бо монастирів поставлених князями і боярами і багатством, но не є вони такими, як ці поставлені слезами, постом, молитвою і чуванням». Ці другі постали власними силами. Все ж таки монастирів збудованих самими монахами по обчисленням істориків було в домонгольську добу тільки одна третина; решта — це були княжі монастири.

Святі Антоній і Теодосій як основники українського монашества

Світлом монашого життя в Руській Церкві в добі Київського Християнства був таки *Печерський монастир*. Оснований він був св. Антонієм, який повернувшись з Греції на рідну землю, почав вести пустиножительське життя та збирати біля себе пустиножителів. Пере ломовою подією в історії Печерського монастиря стало прибуття до гурта пустиножителів преп. Антонія, Теодосія 1032 року, молодця уродженого в Василеві, однаке вихованого в Курську, де його батько служив в княжій адміністрації.

По смерти батька проти волі матері він утік з дому та, прибувши до Києва, ходив від одного княжого монастиря до другого. Дивлячись на його вбоге убрання, не хотіли його приймати ніде. Доперва преп. Антоній приймив його в гурт пустиножителів. Постриг його пресвітер Нікон на поручення Антонія. Прихід Теодосія

до гурту Антонієвих пустиножителів становить окремий період в життю Печерського монастиря.

Він світив найкращим прикладом своєї покори, відданням себе на службу Спасителя та аскезою. Оцінюючи вартість його монашого характеру для других монахів, преп. Антоній поставив Теодосія на ігумена, а сам відійшов на самоту. Теодосій став через свою реформу монашого життя немов другим основником Печерського монастиря. Коли число монахів пустиножителів зросло, він кав зав покинути печери, будувати келії, а потім монастир. Життя монаше опер він на строгім правилі св. Теодора Студита, взятім з царгородського Студіону, однаке пристосованім до потреб Руси. Кромі аскези та молитви він запровадив також працю для добра близьнього, отже, соціальний чинник монашого життя відомий на заході, невідомий на сході.

Монахи працювали кожний по свому таланту, тому в монастирі були фізичні робітники, але також були ремісники, мистці, молярі, лікарі та книжники. Деякі монахи посвячувалися окремим родам аскези, як затворники. Серед ладу встановленого Теодосієм та скріпленого його власним прикладом життя в монастирі було свободне, не все навіть згідне з покорою та монашим вбожеством. Одним з найбільших постриженців Печерського монастиря був Іларіон, пострижений перед поставленням його на київського митрополита згідно з приписами східної Церкви.

В Печерськім монастирі були монахи з боярських великих родів, були й бідні, були монахи не тільки русини-українці, але та-кож чужинці. Патерик говорить про аскета Мойсея угрина, про монахів лікарів; сирійця, вірменіна та навіть наверненого половчанина. Монахи не замикалися від світа, але, противно, старалися світ привести до життя по засадам Христової євангелії, обов'язуючої всіх від вбогого жебрака до великого київського князя. Героем християнської відваги та християнського принципіалізму був сам ігумен Теодосій.

В ім'я Христової правди Печерський монастир все ставав в обороні покривджених, в обороні незаможних та соціально безпомічних.

Печерський монастир як світильник і осередок книжної мудrosti

Та побіч того, що Печерський монастир став для цілої Руси світильником християнських чеснот, він став також *світильником*

освіти і культури. На цім відтинку найбільшою заслугою Печерського монастиря є це, що він став домом, в якім зродилася і писалася національна історія від найстарших часів Руси-України — Повість Временних Літ. Написана в дусі глибокої християнської моралі, з одного боку, та теплої любові до своєї батьківщини, з другого боку.

В національно-церковнім житті Печерський монастир став бастіоном оборони самоврядності Руської Церкви, яку вона мала від часів Володимира Великого. Тому Печерський монастир стояв в ідеологічній опозиції до Св. Софії, коли в київській катедрі засідав грек митрополит.

Було гарячим бажанням преп. Теодосія забезпечити, щоб Печерський монастир став на все заборолом Київського чистого християнства. Це виразив преп. Теодосій у своїм завіщанні, яке залишив Нестор у Житті свого духовного провідника такими словами, зверненими до великого князя Святослава: «...І це поручаю твому благочестію святий цей Печерський монастир, дім Пресвятої Богородиці, який сама позволила збудувати, і нехай ним не володіє ані архиєпископ ані ніхто з клириків Софійських, тільки нехай ним опікується його держава і по тобі діти твої і до послідних твого роду».

Це многозначучий заповіт духового велетня монашества Руси-України. Він боїться, щоб грек митрополит чи клирики Софійські, греки, не опанували монастир та не позбавили його ідеалів чистого Київського Християнства. Тому вмираючий ігумен волить, щоб Печерським монастирем опікувався рідний князь та його нащадки. Замітне ще одне, що Голову Руської Церкви, хто б небудь ним не був, преп. Теодосій називає архиєпископом, а не митрополитом. Тим він немов обстоював право Руської Церкви на незалежність від патріярха.

По смерті великого ігумена Теодосія наступили його однодумці: св. Стефан, Нікон Великий, Йоан до кінця XI стол., доки не прийшов погром ідеології Печерського монастиря зі вступленням на велиkokняжий київський престол Володимира Мономаха за митрополита грека Никифора.

Печерський монастир добув собі таку високу моральну повагу в передмонгольській добі Руської Церкви, що всі монастири приймали його устав та старалися наслідувати монаше життя того світила християнського життя на Руси-Україні. Монастирів з іншим правилом не було.

Поодинокі монастири в домонгольській добі

Германівський монастир в Києві. В Києві, крім Печерського монастиря, були ще й другі монастири. На першому місці треба назвати два монастири з домонгольської доби, а саме: Германівський монастир, або Спаський, в Берестові; та Стефанівський, або Влахернський. Перший з них мабуть збудував той Герман, що знаний є в літописах як ігумен св. Спаса, під 1072 роком. Цей монастир був, отже, положений недалеко Печерського, бо оба стояли в Берестові. Володимир Мономах опікувався цим монастирем і княжа опіка не минала монахів аж до нашестя монголів.

Стефанівський або Влахернський монастир. Стефанівський монастир або Влахернський поставив, як каже ім'я, ігумен Степан, пізніший єпископ Володимира Волинського. Степан був спочатку іноком Печерського монастиря, де прийняв монашу схиму з рук преп. Теодосія і в часі смерти Теодосія був в монастирі еклезіярхом. Преп. Теодосій предложив братії кандидата на свого наслідника в особі пресвітера Якова. Але монахи не згодилися і просили Теодосія благословити згаданого еклезіярха Степана, на що преподобний згодився. Так, отже, Степан був поставлений ігуменом на бажання братії і спочатку взявся до праці в поширенні забудувань монастиря, але скоро і він і монастирська братія не були з себе вдоволені. Спір закінчився прогнанням Степана, що й вийшовши з монастиря, побудував собі новий над річкою Клом і присвятив його пам'яті положення ризи Пресвятої Богородиці. Звідси монастир називався Влахернським і простояв до наїзду монголів.

Тъмтороканський монастир. Знаний нам з тих древніх часів і Тъмтороканський монастир, що його поставив Нікон, перший пресвітер Печерського братства, потім як розпращався з Антонієм і пішов від нього, щоб поставити собі власний монастир. Дійшов він до Чорного моря, а саме на Тъмтороканський півостров і там знайшов «місто чисте», себто відповідне на будову монастиря та й побудував обитель на честь Пресвятої Богородиці. Питання є: Для кого поставив він монастир поза межами України, де не було вже нашого населення. Були там грузини, були старі варяги-руси, було й дещо київських чиновників, але населення не було українське. Дуже можливо, що монастир той був вже місійним монастирем, з новим завданням ширити християнське благочестя між іншими народами. Не довго остався він нашим руським монастирем, бо Нікон ще перед смертю сам вернувся до Києва і як не стало в монастирі русинів, пропав монастир і для нашої Церкви.

Новгородські монастири. Великі й важні монастири були також в Новгороді. Два з них находились в самім місті: Антонія Римлянина і Варлаама Хутинського, а третій був в новгородській області — Старо-руський монастир Мартиря. Антонія, основника Новгородського монастиря, прозвали Римлянином щойно кілька століть по його смерті і то через якесь непорозуміння, може тому, що в монастирі знайшлися деякі церковні речі західного, латинського виробу. Цю назву знаходимо в житію преподобного, але це житіє приписане ігуменові Андреєві, наслідникові Антонія, походить з пізніших часів, найправдоподібніше з кінця XVI століття, коли Ніфонт, монах Троїцько-Сергієвського монастиря перевів розпізнання мощів Антонія і коли зачалось його почитання як святого.

Якщо б це житіє Антонія було написане Андреєм зараз по смерті преподобного, то це було б добрим завдатком на його канонізацію, на зачислення до лику святих і бодай новгородці були б святкували пам'ять його. А тимчасом навіть т.зв. Макарієвські собори 1547 і 1549 р. не подають Антонія в списку святих. А той Макарій був еп. Новгороду і був зацікавлений, щоб між святыми були новгородці. Так, отже, Антоній не був ні римлянином ні західною людиною, а був це багатий чоловік на давній Русі, що мав засоби на побудову дуже величавого, кам'яного монастиря. Так, отже, цей Новгородський монастир поставлено не «потом і слізами», як Печерський в Києві, але грошевим вкладом одної людини, про яку, на жаль, літопис не багато має історичного матеріалу.

Ще менше знаємо про другого ігумена, Варлаама Хутинського, що в світі називався Олекса Михайлович. В Хутині поставив він церкву Преображення Господнього, а коло неї монастир. Варлаам помер 1192 року.

Староруський монастир Мартиря був поставлений 1192 року, також з храмом Преображення Господнього.

Полоцькі монастири. В Полоцьку преподобна Євфrozинія поставила два монастири, один мужеський, а один жіночий. Преподобна Євфrozинія, на хресне ім'я Предслава, була княжною Полоцькою. Родичі її хотіли віддати її заміж, коли княжні сповнилось 12 років. Предслава втекла з дому в монастир, ігуменею якого була княгиня Романова. Полоцький єпископ Ілля взяв її до своєї соборної церкви Св. Софії і там списувала вона старі книги, доки не дісталася окремого місця, що звалося Сельце і там поставила вона монастир. Від цісаря в Царгороді випросила вона для цієї обителі ікону Богородиці Одигітрії. Вибралась в паломництво до Єрусалиму і принесла з собою золоту кадильницю. В Єрусалимі захворіла і, відчу-

ваючи близький кінець свій, післала в лавру св. Сави Освященого запитати, чи не прийняли б її і по смерти не поховали в лаврі. Святий Сава не згодився, але відіслав Євфrozинію до монастиря Пресвятої Богородиці, званого Теодосієвим, де покоїлись тіла матері св. Сави, матері св. Теодосія та інших. Євфrozинія померла 1173 року і поховали її в святім місті Єрусалимі.

Інші монастири. З домонгольського періоду відомий є і монастир Галицький, в селі Полонина, званий також Григорієвський, бо поставив його подвижник Григорій десь на початку XIII століття. Де було село Полонина, цього нині точно не знаємо, але напевно коло самого Галича і там треба було б за ним шукати.

Інший знову ж монастир був у Синевідську, недалеко Стрия. Був посвячений Пресвятій Богородиці, а згадка про нього є вже 1240 р.

Король Данило Романович, коротко до нашестя монголів, поставив монастир, званий Угрівським.

Так, отже, в цілій Київській митрополії, по всіх єпархіях, були в домонгольський період монастирські обителі, початок яких виводиться з Печерського монастиря в Києві, матері руських міст.

Найдавніші монаші устави на Україні

Які були устави монашого життя в найдавніших часах на Україні? Монашество, як знаємо, зaczалося в нас від т.зв. отшельників. Знайшлися люди, що прийняли до серця євангельські слова Христові: «Якщо хочеш бути совершенній...», і покинули світ та пішли на уединення служити Богові. А що ці побожні люди зробили ці відважні кроки, кожний сам про себе, без повеління від других, то й ніхто з них не взяв з собою на пустиню якого писаного закону чи правила. Кожний чинив це богоугодне діло по своїй волі і з власного бажання, і сам собі, отже, укладав правило життя і подвигів, по власному розумінні і по власному бажанні.

Подвижники на пустині мали однак одну і ту саму ціль: служити Богові за євангельськими радами. А для людей є питомою пріметою те, що для осягнення спільноті цілі вони лучаться у спільноті. Не диво, отже, що й на пустинях, і по печерах, зачинається спільне життя монахів. А як зaczалось тільки денебудь спільне життя, то мусіли прийти, і правила, і закони, що це життя нормували. Знайшлися відразу і люди розумні та здібні списати правила і устави та ввести їх в життя. Ми називаємо їх учителями монашого життя.

Учителі монаших подвигів самі укладали правила для монаших спільнот, і або писали їх, або тільки усно передавали своїм учням. Яка була перша ціль монашого братства? По-перше монахи зобов'язувались жити в повному убожестві і в безженному, дівственному стані. Тим самим вони відрікалися від світу і від того всього, що в'яже нас зі світом. Відрікалися вони на те, щоб віддатися на виключну службу Богові. А далі вони старались, щоб жити вищим духовним життям. І тому радо уживали тих засобів, що сприяють аскетичному життю, а саме молились багато, постили, умертвляли плоть. Тому що ціль всіх монахів є і була одна, то й устави їх колись не дуже різнилися між собою. По суті існував давно один устав, але він дещо відрізнявся у своєму приміненні, бо одні монастирі були строгіші, другі менше строгі.

Перший монаший устав походить з-під пера Пафомія Великого († 348), сина єгипетської пустині, батьківщини всіх монахів і всіх монастирів. Але ця перша книга-устав не осталась одинокою в IV столітті. Другий устав написав св. Василій Великий († 379) і додав до нього ще дидактичну частину, себто опрацював його, як кажемо нині, науково. Тому й св. Василій справедливо займає друге почесне місце по св. Пафомію. В пізніші часи ктитори й основники різних монастирів самі списували свої устави, але за взір брали собі устави давні. Це правило існує ще до нині і не є виключенiem, що при заснуванні нового монастиря основник його сам укладає устав. Упродовж віків появилось, отже, немало писаних і усно переданих уставів. Але над всіми тими правилами стояли устави найвизначніших представників монашества. В нас були знані і високо цінені такі три важніші устави, а саме: Єрусалимський св. Сави Освященого († 532), Царгородський св. Теодора Студита († 826) і Афонський, що його започаткував св. Атанасій († 980).

Із сказаного повинно б виходити, що монашество прийшло на Україну з готовим уже уставом, і то з Греції. Але в дійсності було інакше. Українське монашество само мусіло подбати про устав свого життя і подвигів. Воно уложило його собі за взором Студитського Типікону. З одного боку монаший спосіб життя не є легкий, а можна сказати найтяжчий з усіх. З другого боку в ніякій ділянці християнського життя не було стільки зловживань, що в монашому стані. Монашество з одного боку, це найкраща дорога до царства небесного. А кандидатів до царства небесного багато. Але ті кандидати не завжди усвідомлювали собі, що істинне монаше життя є трудне: подвиги тілесні, церковне правило і приватна молитва, праця. В монастирі не можна мати ніякої приватної власності, для

всіх призначена та сама пожива у спільній трапезі, всі носять ту саму одіж, всі мусять зберігати той самий щоденний порядок, всі є рівні, ніхто не має права чим небудь величатися перед другим. Дане багатство, походження, титули в монастирі не існують. В монастирі кожний мусить бути до певної міри посником, безсрібником, любителем простоти і убожества так в одягу, як і зовнішнім виступі. В монастирі треба зректись і в дрібних справах своєї власної волі, а обов'язково треба чинити волю других, волю настоятеля, волю уставів і щоденного порядку. Інакше монах остается тільки монахом з імені і одяг його відрізняє від світських людей. А щогірше, він стоять тоді нижче світських людей, бо ж християни, що живуть в мірі, перевищують його сповненням обов'язків свого стану так супроти себе самих, своїх рідних як цілої спільноти.

Світла і тіні монашого життя

Деякі труднощі дадуться краще зрозуміти з історичної перспективи, коли порівнювати рівень монашого життя зі світським.

Через св. Тайну хрещення всі ми покликані до життя надприродного, життя в благодаті Божій, життя непроминаючого, але далі триваючого по закінченні туземної мандрівки. Однак то божеське покликання не вимагає від нас, християн, щоб ми всі творили один тип християнина, але хоче, щоб ми всі прямували до досконалості відповідно до наших здібностів і нашої особистості. Отож і благодать Божа являється в різних станах, в яких живуть люди, а вслід за тим є різні форми аскетичного життя, що ведуть до досконалості.¹

Так, отже, крім мірського стану, є в християнській спільноті той монаший стан, що проявляє яскраву противність до всього, що є світове, що земське. Але й в тому монашому стані є різні відмінні монахів, і то навіть такі, що упродовж історії вважались за автентичне монашество і за псевдо-монашество. До тих перших належали завжди ті монахи, що жили разом, під проводом і наглядом авви, себто ігумена, практикували ті самі духовні вправи, виконували ті самі покутні практики і в самій монастирській спільноті знаходили засіб до зросту й поглиблення іхнього духовного, внутрішнього життя. Це були і є монахи звані «кеновити».²

¹ STOLZ D.A., *L'ascesi cristiana*, p. 9.

² STOLZ D.A., *op. cit.*, p. 37.

Вище згадана форма монашого життя є найвища і найдавніша, бо вона слідно виводиться ще з апостольських часів, коли перші вірні в Єрусалимі жили так, як нині живуть монахи по строгих монастирях. Вони творили одне серце й одну душу, вони приносили своє майно і клали у стіл Апостолів, вони перебували на молитві і ломанні хліба, вони приймали поживу в радості і простоті. Коли збільшилось число віруючих, Апостоли самі дозволили жити їм власним життям і мати матеріальні добри. Ale цей дозвіл викликав, наче б противну, реакцію збоку багатьох, що покидали все: земські добри і навіть власні родини і приятелів, а йшли жити на відокремлення. Ради цього відокремлення називались вони монахи, а доми, в яких жили вони — монастири.³

Ale не всі монахи хотіли жити в монастирях. Деякі з них ішли в пустиню і там жили, не дбаючи про дах над головою. Це й були *анахорети*. A якщо котрі з них рішились збудувати собі невеликі келії, хатини в печерах чи на інших яких місцях, то називали їх тоді *еремітами*. Tі монахи не йшли вправді на пустиню самочинно, бо мали благословення ігумена. Ale на пустині жили вони одинцем, на молитві і постах і умертвленні та строгій покуті. Так було і в середньовіччі, коли монахи венедиктини виходили зі своїх монастирів, кеновій, але остаючись під послухом авви, далі виконували всі його зарядження. Авва давав дозвіл іти на уединення тільки тим монахам, що в монастирі дали доказ монашого послуху, дисципліни, ревности, побожності. Інакше на самоті грозить такому монахові небезпека попасті в гордість, лінівство і інші гріхи.

Одного дня демони так говорили св. Антонієві: «Геть з нашої послисти. Що ти робиш тут на пустині?» — читаємо в житті св. Антонія.

Третій рід монахів — це *сабарайти*. Це ті, що покидали своїх співбратів і вийшовши з монастиря жили своїм власним життям. Це вже рід тих псевдо-монахів, що не хочуть підчинитись настоятелеві і живуть одинцем, а часом по двох і трьох. Святий Венедикт в своїх правилах строго картає їх: «Живуть по двох або трьох не в Господній вівчарні, але у своїй власній. Не мають іншого закону, як тільки догоджування власним бажанням, бо все те, що собі бажають називають святе, а те, чого не хочуть, вважають за недозволене».

³ D. UMBERTO SCHIMPERNA, S.O.Cist., *San Benedetto Padre e Maestro*, p. 26.

Є ще четвертий рід монахів, знаних в історії як волокити. Одні будували собі власні хатини і там жили, ще інші йшли від монастиря до монастиря і так надуживали гостинності добрих монахів, ще інші жили коштом християнської милостині, даючи немало згіршення своїм життям. Св. Венедикт каже про них так: «Про їх сумне життя ліпше є мовчати, як говорити». Про них каже і Тома Кемпійський в «Наслідуванні Христа»: «Qui multum peregrinantur, gagio sanctificantur».⁴

Справжнє монашество розвинулося передусім на тих уставах, що їх мали монахи-кеновити. Устави найбільш досконалі, які були в нас на Україні в часі розквіту монастирів прийшли зі Сходу, з Афона, а це без сумніву є Студійський Устав. Цей Устав, наново опрацював та увів в життя Слуга Божий Митрополит Андрей. Він сам був монахом і в часі свого життя і митрополитування на Галицькому митрополичому престолі поклав великі заслуги для піднесення монашого життя. Тому можна його уважати обновником монашого життя і новим законодателем.

Келіотський спосіб монашого життя

Людська природа незмінна. В декого і монастирські мури не всілі були змінити її на краще. Люди, отже, видумали і той легший стан і спосіб монашого життя, що ним був келіотський спосіб. Чоловік вступав до монастиря, але не входив вповні у монашу спільноту і в життя її. А будував собі келію, коло неї власне господарство, і жив собі сам, як хотів, строгіше чи легше. Він йшов тільки до храму на спільну молитву, а в інших щоденних зайняттях мав свій лад і порядок. Такий спосіб життя дуже подобався тим усім, що мали особисті труднощі в справах послуху і не так цікавило їх строгое життя монаха, як радше думка забезпечити себе ще з молодших літ на старість. В строгому монастирі монах мав келію, одежду і харч. Але келія була інераз дуже убога, одежда тверда і бідна, харч скромний. А при тім всім треба було і брати участь у церковному правилі і працювати. Натомість монах-келіотчик міг був урядитись з деякою вибагливістю, мати кращу келію, ліпший одяг, обильніший харч. Бо побожні люди радо давали монахам жертви на молитву. Так, отже, ті монахи жили, як кажемо, «з ряси», але не були

⁴ Кн. I, гл. XXI.

підчинені настоятелеві, а мали досить власної свободи.

Келіотство поширилося на Сході досить скоро, коли вже Новелла Юстиніяна заборонює його.⁵ Але не дивлячись на ту заборону державної влади монастирі келіотські зростали і був час, коли майже витиснули строгі монастири. Коли Балсамон згадує про наведену Новеллу Юстиніяна, то каже, що її ще зберігають тільки жіночі монастири, а не чоловічі. Цього твердження не треба брати в буквально-му смислі, але так було, що навіть при спільній касі монахи діставали на руки відповідну пайку, нераз по старшині чи по достоїнстві, чи заслугах. А що при Володимировім хрещенні України на Сході келіотство сильно розширилось, то не диво, що в такому виді воно намагалося прийти й на Україну. Це є велика і виключна заслуга св. Теодосія Печерського, що він увів до монастиря спільний для всіх устав, т.зв. «общежительний», а саме устав св. Теодора Студита.

«Общежительний» устав св. Теодосія

По-перше доводиться нам поставити питання: Які то писані устави мав перед собою св. Теодосій? Мав він напевно короткий устав, списаний в самім таки монастирі Студіон, а крім цього користувався він також широким уставом, що був списаний за патріярха Алексія. Устав той мав дві частини: в першій були подані приписи відносно відправи Богослужб, а в другій устави монашого життя. Так і звучав наголовок цієї другої частини: «Уставник, раз-сматряй о брашні і о питії мнихов, і о всяцім чину, і о пребиваніях і в церкві і всюді». В тій частині бракує може найважнішого, а саме нічого там не сказано, яке має бути життя монахів, чи спільне, чи келіотське. Але треба пам'ятати, що устав вимагає також знати практику студитського монастиря, а практика була така, що Студіон зберігав строгое спільне життя монашої братії під проводом і наглядом одного настоятеля, себто ігумена.

Так, отже, св. Теодосій мав досить писаних джерел і уставів для встановлення свого власного. При цьому міг він довідатися багато від монаха Михаїла, що приніс той студитський устав до Києва, а також від євнуха Єфрема, про якого згадує літописець Нестор. А як отець Теодосій вчинив це, можемо довідатись з його житія, в якому є мова про старання його, щоб в монастирі була рівність і

⁵ Новелла 133.

спільнота у всьому, щоб кожний мав усе йому потрібне і нічого не мав власного.

В житті св. Теодора читаємо: «Тому що ніщо так не сприяє єдиномислію як рівність і спільнота у всім, то він (преп. Теодор) встановив, щоб мати все спільне, навіть одіж так, щоб кожний мав йому потрібне, а нічого власного. Назначив для всіх одну кімнату, щоб у ній складали свою одіж, яку треба було направити чи замінити і щоб у відповідального за монаха брали другу одежду, нову і чисту. У кого спільне життя... спільне стремлення до Бога, то чи не годиться, щоб і в менших речах все було спільне, по сказаному апостолом: у множества віруючих було одне серце й одна душа, і ніхто не називав нічого з належних їм речей своїм, а все було спільне.⁶ І тому сам отець Теодор не мав нічого власного, а в тій же самій одежехранильниці клав свій хітон, подібно як інші, і брав новий, що випадково попався під руку, а ще частіше вибирав собі найгірший, щоб і тут бути образом смирення для других, тих, що були під його владою».⁷

Ті приписи увів в Печерській лаврі св. Теодосій, і то так точно, що монах не смів мати як власність і найдрібніших речей. В монастирі був вислів: Не сміє мати і власної голки. Звертали, отже, увагу, щоб не трапився бува який кандидат з багатих, що приніс би з собою до монастиря гроши й майно та тут купив собі кращу келію або які особливі згляди ігумена та старших. Ніхто не смів мати власної трапези і харчуватись поза спільною трапезою. А у спільній трапезі мали точно зберігати рівність щодо їди і напитку. Про вино говориться, що «всім от тогожде сосуда должно бити почерпаемо».

Загальні приписи про одежду і їжу

Також відносно одежі приписи були точні і строгі: Ніхто з монахів не сміє носити тонкої одежі, але із грубої шерсті, темної крачки або сірої. Одіж монахів має бути скромна і чиста, а ніколи не можуть носити світлих одягів, вкритих квітами, змішуючи в той спосіб з монашою скромністю і мірську пустославність. Священному стадові монахів, по словам св. Василія, має бути далекою суєта світу, а вся слава їх нехай буде внутрішня. Одіж великих схимників повинна мати на собі іконні зображення, а одяги малих схимників мають бути прості, а коли в зимі холодно, монахи можуть носити хітони з гроботканого сукна. І нехай не носять одягу такого, як його

⁶ Дії, IV, 32.

⁷ Мінь, Патр., т. 99, стор. 149, 34.

носять миряни. Здорові монахи не мусять взагалі накривати голов, «по древньому отечеському переданні».

В давніх студійських монастирях кожний брат міг мати: дві сорочки — іпокаміса, два хітони — епанофорія, два кукулі, мантію, одну малу для щоденного вжитку і другу велику для вжитку церковного, дві пари обуви. На постелі монахи мали тростинкову рогожу і два суконні накривала.

В своїм уставі про поживу монахів, патріярх Алексій подає: Від Пасхи до посту св. апостола Филипа монахи приймають поживу два рази на день: обід і вечерю. На обід дістають дві страви: перша з них це яринова юшка, друга страва з сочевиці, бобу чи інших того роду рослин, яких різні роди на сході, а вони приготовані з олівою. На вечерю давали цю саму другу страву, пригріту на вогні. На обід давали три чаши вина, на вечерю дві. Звичайно, це вино було столове, не сильне і розведене водою, за грецьким і взагалі середземноморським звичаєм. Коли на великі празники приписується «утішеннє братії», то це вислів, що вказує на дещо багатшу трапезу, а саме що подавали ще третю поживу, краще вино, часом четверту чашу вина і пшеничну кутю з медом, як це є звичай і в нашому народі подавати на два свят-вечері: різдвяний і йорданський.

В піст св. Пилипа, різдвяний, приймали ту саму поживу, що перед постом в суботу і неділю та якщо припав який празник. В інші дні споживали пищу тільки один раз, по вечірні, а подавали дві страви, вина ж тільки три малі чашки.

У великий піст святої чотирорідесятниці: Упродовж шести тижнів посту, в будні: пожива раз на день. В перший тиждень посту — суха їда: хліб і овочі, а в інші тижні посту, в середу і п'ятницю, їжа, як першого тижня. В понеділок, вівторок, четвер, і очевидно в суботу й неділю, варена страва. Також в перший тиждень, як і в усі середи і п'ятниці посту, не пили вина, за віймком хворих і немічних, а мали інший напітк, в Греції приготований з анисового горіха, перцю і інших рослин. В інші дні посту — по одній чаші вина, в суботи і неділі, трапеза двічі на день і по три чаши вина на обід, та по дві — на вечері. В страсний тиждень: в понеділок — суха їда, вівторок — варене пшено, полите медом, в середу — сочевиця з олівою, в четвер — дві страви, в п'ятницю — сочевиця, в суботу хліби і дві страви з олівою. Страсний тиждень проходили монахи на строгому пості, свідомі й того, що навіть миряни в ці дні не уживають масних страв, вина і інших напітків, а в останніх днях, коли правляться страсті Христові деякі взагалі не приймають поживи.

Відносно трапези, допускає патріярх Алексій нечуване на-

рушенні правил спільногого життя. Він, що в зasadі так сильно стоїть за рівність, дозволяє ігуменові мати окремий стіл, на якому подається краща їжа, як на інших столах, а коло ігумена можуть сидіти ще 8 монахів, яких він вибере: «Достойт ігумену повсегда осьм братій на первую трапезу призивати ясти с ним... і по рассмотрению тому же брашно будет, есть бо і рибу предложити і сир, іли іно что єще, аще хочет». Тих привілеїв ігуменського стола не можна було мати в пості.

Чин монастирської трапези

Коли вже кожний чесний християнин споживає дари Божі з молитвою і благодаренням Господеві, то це обов'язані робити тим більше люди духовні, монахи. Так, отже, найстарші устави мають окремі чини трапези, себто молитов, що їх читали в дорозі до трапези, в часі обіду й вечері, і відходячи з трапези до келій, зглядно до храму. Трапеза в монастирях була наче б продовженням самого храму і її так будували, що стояла звичайно напроти головної церкви. Патріярх Алексій, а за ним інші, подають точний чин трапези монахів. По трикратному ударі в било, монахи йшли до трапези, а перед ними йшов священик, що служив цього тижня в церкві та ігумен.

Співали 142 Псалом: «Господи, услиши молитву мою, внуши моленіє мое». По приході до трапези служачий священик благословив столи знаком хреста і молитвою: «Господи Боже наш, животворящий хліб». Тоді сідав ігумен, а за ним усі монахи і один з четців зачинав читання. Трапезарі приносили першу страву, а коли поставили її на всі столи, старший трапезник виголошував: «Господи, благослови, помолімся». Служачий священик благословляв їжу і молився: «Христе Боже, благослови брашно і питіє наше, нині і приєно». А коли зачне їсти ігумен, всі їдять також, мовчки і слухаючи читання. Тоді старший трапезник ударяє ложкою у призначене на це блюдце, зване кандія, виголошує: «Господу помолімся», а монастирський підчаший підходить до ігумена з чашою, в якій є вино, приймає благословення і наливає всій братії вина, помічники ж його доливають укропу, себто води.

При питті першої чаші всі монахи встають «і ко ігумену помагають, держа кождо свою чашу», просячи тим самим благословення в нього. Другу і третю чашу вина наливають вже без благословення. Мовчки їдять і другу страву, і третю, якщо є «утішеннє братії». А як

закінчать їсти, тоді головний трапезник ставить перед ігуменом згадану вище кандію, а цей вдаряє в неї. Чтець перестає читати і всі встають. На стіл ставлять великі блюда, куди братія кладе свої ложки, виголошуючи за ігуменом: «Господи Ісусе Христе, Боже наш, помилуй нас». Також у відповідні посудини кладе братія окрухи хліба, що остались, і над ними творять т.зв. возношеніє імени Святия Тройци або Пресвятої Богородиці, себто відправляють окремий чин.

Як відходять з трапези, співають Псалом 121: «Возвеселихся о рекших ми», а потім Псалом 83: «Коль возлюбленна селенія твоя», а прийшовши до головних, царських, церковних дверей, священик читає молитву: «Тебі істинному человіколюбцу Богу ми грішній».

Так, отже, в часі трапези є мовчанка, а монахи в душі своїй моляться словами: «Господи Ісусе Христе Боже наш» і споживають дари Божі, потрібні для тіла їх та слухають читання, слів Божих, як корму для душі.

В уставі є також припис, як головний кухар і пекар розпалюють вогонь в кухні та пекарні хліба. Кожний з них приходить до храму і робить три поклони перед вівтарною перегородкою, нинішнім іконостасом, і просить у пономаря церковного вогню. Пономар запалює вогонь від «святого світа світильника», мабуть від того світильника, що горів в святилищі перед запрестольним хрестом і тим святым вогнем запалював кухар чи пекар дрова.

Зайняття монахів

Основні зайняття монахів були чотири: молитва спільна в храмі, приватна молитва в келіях, читання божественних писань, праця ручна чи умова. Це зрозуміло, що церковні служби відправлялися по уставу, набожно і без скорочень.

У т.зв. вільному часі монахам було заборонено говорити і відвідувати себе взаємно, тратити час на пусті речі. А мали вони в келіях своїх сидіти і «молитися великому Богу і ко божественным прилежати писанієм, велик бо есть чистий такових книг лик, і можно есть комуждо свою зді ісправляти душу...», і аще часто чут я, то нікогда же соблазняться. Ігумен мав також добре дбати про те, щоб монахи вивчили Псалтирю напам'ять і тим самим вміли співати в церкві і без книжки».

Монастирські роботи мали монахи виконувати самі, без допомоги інших людей, найнятих. Були вони, отже, поділені на три групи, що мінялись в різних зайняттях. Настоятель мав також дбати, щоб всі виконували і тяжкі і легкі роботи спільно, а не приділювали

важких робіт тільки деяким. Сам ігумен мав давати добрий приклад і виконувати всі зайняття, і легкі і тяжкі, і навіть ті роботи, що належать до низьких, в людських очах упокорюючих зайняття.

Деякі монастирі мали свої посіlostі, себто села. Ігумен посилив деякіх монахів на ці посіlostі, але радше для нагляду над робітниками, а не до праці. Які то були робітники, чи найняті, чи раби, важко нині сказати.

Строга монастирська клявзура

Монахи виходили з монастирської обителі тільки в надзвичайних випадках, коли заходила велика потреба, і ніколи без благословення ігумена. Ігумен давав тоді такому монахові «печать», себто свого роду квиток, перепустку, яку монах мав показати воротареві і без такої перепустки воротар нікого не впускав.

Для жінок мужеські монастирі були замкнені і не допускали до монастирських забудувань ні матері ні сестри рідної якого з братів, бо «на землі монахи роду не мають». В пізніших часах зроблено виймок для цариці, коли вона хотіла відвідати монастир, але й то не пускали її головною брамою, а бічною. Зустрічав її тільки ігумен, економ, старший священик, пономар і ще кількох старших монахів.

На великий піст святої чотиродесятниці браму монастиря замикали зовсім і то після вечірної трапези у сиропусну неділю, а отворали її аж в п'ятницю перед Лазаревою суботою.

Устав подає і деякі гігієнічні приписи для монахів, щоб раз у місяць бодай відбували купіль, щоб дбали про чистоту одежі, тіла, келій, цілої обителі.

У всьому мають повинуватися ігуменові, що є настоятелем і зверхником монастиря, духовним отцем всій братії, яку має він часто «оглашати», себто вчити і напоминати, прилюдно і поодиноко.

Ідеал монашого життя

Ми бачили, що св. Теодосій увів строгий студійський устав до нового Печерського монастиря в Києві. Увів його і сам подбав про те, щоб устав увійшов в життя і щоб монахи зберігали його. Останеться мабуть питання без відповіді, чи ігумен Теодосій увів буквально всі приписи уставу, чи може деякі змінив дещо, а радше пристосував до наших обставин. Напевно увів святий ігумен строгий, общежительний, устав. Він сам про це каже в своїм слові до монахів: «Созва ни благодать Святаго Духа і молитва святия Богоро-

дици в сю обитель, во єдинодушіє і во єдиноуміє, і во єдину волю». Так, отже, у святого бачимо високий аскетичний ідеал, життя по євангельським радам Христовим, далеке від світу, а близьке до Бога. На іншому місці Теодосій вимагає строго покинути найменше прив'язання до земських дібр: «Ні ліпо єсть нам, братіє, іноком сущим і отвергшимся мірских, собрані паки творити іміній во келії своєї. Како возможем молитву чисту приносити Богу, сокровища іміній держаще во келії своїй? О семслишаще Господа рекша, якщо ідіже сокровища, ту і сердца ваша будуть, і паки о собираючих: безумне, в сю нош душу твою ізмут от тебе, а еже собра, кому будет. Тімже, братіє, довольни будем о уставних пещись одеждах наших, о пиши, предложеній на трапезі от келаря, а в келії от сицевих іміти нічтоже, да тако со всяким усердієм, і всею мислію молитву свою чисту приносим ко Богу».

Літописі говориться про св. Теодосія, що ходив і провірював келії своїх учнів, молодих монахів, і якщо побачив якунебудь їжу або зайву одежду або яку іншу власну річ, уставом не приписану, то забирав усе і кидав в огонь. Літописець Нестор, хотячи восхвалити смиренність преподобного Теодосія, каже, що цей святий ігумен часто ходив до пекарні і разом з монахами приготовляв хліб, бо тим хотів підкреслити, що в монастирі всі праці рівні і нема крашого чи гіршого зайняття, та ніхто не може почуватися упокорений виконуванням низьких робіт.

Нестор оповідає і про підготову їжі в монастирі і тим дає доказ, що студійський устав був вповні виконуваний. Коли князь Ізяслав, що часто посіщав Печерський монастир і нераз був учасником монашої трапези, запитав Теодосія про причину, чому це в монастирі їжа краще смакує йому як многоцінна княжа пожива — то св. Теодосій відповів скромно: «Бо в монастирі їжу приготовляють не зі сваркою і бійкою, як в князя, а з молитвою: “Єгда до братії монастиря сего хотящим варити і хліби пеци іли інью кую службу творити, тогда же первое шед єдин от них, возмет благословеніе от ігумена, таже по сих поклонится пред святым олтарем трикрати, і тако свішу вожжет от святого олтаря, і от того огнь возгнітить, і єгда паки воду вливаєт в котел, глаголет старійшині: благослови, отче, і тако вся служба с благословеніем совершається”».

Було б це в часах св. Теодосія і в цілій домонгольській добі великим здобутком для цілої нашої Церкви, якщо б за взором Печерського монастиря були тримались строгого студійського общежительного уставу всі інші монаші обителі. Тим самим ми були б тоді стояли вище греків, в яких монастирі, у великій частині,

були в упадку. Були б ми вище стояли і за західні монастирі, в яких упала монаша строгість.

Відступство від первісного ідеалу

Той добрий початок був би витиснув п'ятно на дальший розвій монашого життя і дав йому силу обновитись у помонгольській добі. А при обновлені монашестві була б інакше виглядала наша Церква, наше освітнє й культурне життя. На жаль сталося інакше. Попри строгі общежительні монастирі почали виростати і менш строгі, які допускали і частинну власність монахів в самім монастирі. В північному Патерику знаходимо про це вже багато наглядних доказів. В повісті про Атанасія-затворника читаемо, що один брат, на ім'я Атанасій, що жив свято і богоугодно, по довгій недузі помер. Двох братів отерли, по уставу, тіло покійного, вдягнули його в ризи і відійшли. Приходили до келії случайно і другі монахи, і бачили тіло покійного, але не спішились поховати його. Бо був це дуже убогий монах, нічого по собі не лишив, як і за життя нічого не мав, а тільки багатим — каже повість — служать за життя і по смерти. Бідного не було кому й поховати.

Ще інший приклад бачимо в житті Марка печерника, що в монастирі був погребником і копав могили для померших, а за працю свою нічого не жадав, а як хто йому що дав, то він роздавав убогим. Таких прикладів більше. Вони вказують на те, що при постриженні деякі монахи не віддавали всіх грошей, що їх принесли з собою до спільноти, а частину затримували при собі. Були, отже, монахи бідні і багаті. Бідні послуговували багатим і брали від них за це заплату, як чужі собі люди. Таке життя — то вже не життя по студійськім уставі, бо з общежительства осталось тут вже тільки саме ім'я.

Ми бачили, що більшість наших монастирів побудували князі. Діло само в собі добре. Але ті ж князі нераз забагато вмішувались у внутрішні справи монастиря, а замість дбати про збереження уставів студійських, допускали різні вийнятки. Ці вийнятки йшли очевидно в користь монастирів напів-спільнот, а зчорги просто тих келіотських монастирів, у яких кожний жив окремо. Новгородський князь Володимир Всеvolodович в грамоті даній Юрієвському монастирю пише: «А се аз Всеvolod дал єсъм блюдо серебрно, в тридцять гривен серебра, святому Георгієви, веліл єсъм бити в нем на обіді, коли ігумен обідаєт». Цей вислів можна так розуміти, що з білом часу витворився звичай, що й пізніше стався загальним, а са-

ме, що ігумен і монастирська влада приходили до спільної трапези тільки на великі празники. Можна також догадуватись і про другу можливість, а саме, що обіди в деякі дні давали люди посторонні і запрошували на них всю братію, разом з ігуменом. Якби не було, ідеал спільногоЖ життя захитався і багато монастирів завели собі свій власний лад, зменшили строгість у зберіганні приписів уставу. А в пізніших часах, часах занепаду монашого і взагалі релігійного життя, затратився навіть і смисл, і відчуття, що так жити не можна, бо ж тоді монастирське життя не багато відбігає від світського способу, а може й навіть воно виглядає ще сумніше, на ганьбу для віруючого народу. Такого способу монашого життя Церква ніколи не признавала і не дозволяла на нього, бо було воно самовільно введене і спиралось не на законі, але на тих правах, які ведуть до зловживання — з істинного уставу св. Пахомія, св. Василія, св. Теодора осталась тут тільки тінь.

Занепад монашого життя і його причини

Монашество і збагачування, це дві речі собі противні, і тому ті наші монахи, що пішли за прикладом грецьких, і зачали дбати про свою особисту власність, перестали бути істинними монахами. Але не в самому ще збагачуванні лежало заперечення монашого уставу. Бо монах взагалі відрікається від світу і, коли це зробив, не може вже більше вертатися в світ. Не диво, отже, що на Сході доти процвітав монаший стан, доки була пустиня і жили там святі подвижники, на молитві й перебуванні з Богом. Але такий стан зачав подобатися знатним людям, бо ж монахи були у великій пошані. Отже знайшлися такі кандидати монашого життя, що стукали в монастирські брами ради почестей і слави. Серед істинних монахів знайшлися, отже, і «ложні пророки», багаті люди, сповнені честолюбієм. Скінчився, отже, той ідеальний стан, про який говорить Йоан Золотоустий, що між святыми монахами не тільки немає лести й обману, але вони взагалі не знають, що таке лесть. Їх мова проста, їх поведінка покірна, їх життя скромне. Те незнання ніякої лести було просто конечне, якщо монахи мали бути сіль землі.

Бачимо, отже, дивне явище, що монахи, заманені світом, покидають пустині і вертаються до гамірних міст. А світ зустрічає їх тут по своєму звичаю з великою шанобливістю, але і з багато заставленими трапезами, земськими втіхами, грошем, багатством. І так ці мнимі монахи скоро забивають за молитву, за піст, за умертвлення, за життя чисте й ціломудренне. Сталось так, як з ізраїльтянами на

пустині, що, маючи за поживу манну, і з каменя п'ючи воду, затужили за єгипетським м'ясом. Монахи занедбали своє монастирське життя і це занедбання ще й оправдували в той спосіб, що, жиуючи з народом, вони можуть краще вчити цей народ і сповняти християнську добродійність. Отворились непроходимі для світу двері монастирів і серед монахів, що мали там жити неісходно, повіяв світський дух.

Монастирська клявзура була особливо строга і замикала вхід для жінок. Але псевдо-монахи отворили й двері цієї клявзури, мовляв і жінки можуть брати участь в спільній молитві у монастирських храмах, і що там вони можуть почути високих духовних наук монахів, як учителів духовного життя. Це — наче б то не було парохіяльних храмів для молитви, і в тих храмах не було проповіді Божого слова, що його гоносять в імені Церкви світські священики. Злагоднення клявзури кінчилось нераз тим, що можна було й передбачити, а саме, що замість благочестя вдирається в монастирські мури гріх.

Давні монахи-пустиножителі втікали від світу, щоб спасати свої душі і молитвою причинитись до спасіння других. А новіші псевдо-монахи верталися у світ, з бажанням посісти його, хоч і прикривали це бажання ревністю за спасіння душ.

Старі основники монашества, що добре знали слабкість людської природи, ніколи не допускали до цього, щоб мужеські монастири були близькі жіночих. А як і були випадки, що ігумені мужеських монастирів мали деякий нагляд над жіночими, щоб дати цим останнім поради і навіть матеріальну поміч, то ніколи не допускали, щоб монастири були відділені між собою тільки перегородою і по одній стороні була обитель мужеська, а по другій могли жити монахині. Вже Юстиніян в одній зі своїх новель рішуче забороняє таке співжиття. Воно, на жаль, було досить частим явищем і триває нераз довший час.

Ще одного горя зазнали монастири збоку світу і тут вже самі монахи були невинні, а вина спадає на могутніх і пануючих. Ми нині це назвали б надужиттям феодального устрою в людській спільноті. Бувало, що багаті люди будували монастир, віддавали його монахам і казали себе слухати й шанувати, як ктиторів і добродіїв, а при тому й веліли платити собі дань. Вони, отже, використовували монашу братію, її працю, її знання і стягали з монастиря податки в грошах і данину в матеріальних добрах. Нерідко такі багатії, разом з родиною і челяддю, приїздили жити в монастир постійно або більшу частину року, а в тому часі трактували монахів як своїх

слуг і не було мови, щоб в монастирі був зберіганий монаший устав. Порядок дня установляв такий ктитор обителі і всі зайняття були чисто світські, на користь родини такого мнимого добродія. Ктитор поступав нераз ще гірше, коли винаймав монастир в аренду, нераз і нехристиянам, а ці стягали з монастиря дань. Як Україна прийняла християнство грецькі монастири вже були в занепаді, не дали вони, отже, нашим монастирям прикладу благочестя. То була ласка Божа, що знайшлися в Києві наши люди високого ума і непорочного життя і вони власними слізами і потом та працею рук своїх здигнули той монастир, що сам прийняв строгое правило і це правило передав іншим — Печерський монастир над Дніпром.

Постриження в монахи, мала і велика схима

Давні церковні і громадянські права подають виразні норми відносно вступлення до монастиря.

1. Тому що монашество є в першу чергу дорога до спасіння, а Бог хоче, щоб усі люди спаслися, то й монастирська брама може для кожного бажаючого досконалого життя відкритися. Четвертий Вселенський Собор, правило 4, а за ним Труллянський, правило 43, — кажуть, що в монастир може вступати кожний, якого не був би він роду і звання, багатий і убогий, раб і свободний.

2. Хто хотів стати монахом, мав постригтися в монастирі, складаючи монаші обіти перед ігуменом. Тим Церква хотіла виключити і осудити монахів-волокитів.

3. Кандидати на монахів не могли постригатися зразу, а були обов'язані перейти деякий час проби, як послушники і новики. Якщо до монастиря зголосився невільник, без дозволу пана свого, то до трьох років власник мав право зажадати видачі його, по трьох роках тратив це право.¹

4. Труллянський собор не визначує виразно, який вік мавсягнути чоловік, коли вступав до монастиря. Святий Василій приписує для жінок 16 або 17 років життя, коли вступають до монастиря. Коли Труллянський собор говорить про те і взорується на приписах відносно вдів та дияконис, місце те не дуже ясне. В давнину в чині вдів могли служити жінки, коли мали не менше 60 років життя, а диякониси мали мати найменше 40 років.

¹ Новелла Юстиніяна 5, гл. 2, і 123, гл. 35.

5. Люди одружені могли вступати до монастиря, але тільки за обопільною згодою обох подругів.² Новелла імператора Льва Мудрого вимагає ще більше, а саме приписує, щоб обі сторони йшли в монастир.

6. Перед вступленням до монастиря кандидат може зарядити своїм майном по своїй власній волі. По постриженні однак все, що мав би ще власного, стається власністю монастирської спільноти.³ Як часто це правило було тільки мертвю буквою, ми бачили.

Які були в давнину степені монашества? Відповідь проста: Степенів монашества, в строгому значенні того слова, може бути тільки один. Монах відрікається зовсім від світу, а не тільки частинно чи в дечому покидає його. Древнє монашество знало, отже, тільки один степень: повний і досконалий монаший стан.

Але в пізніших сторіччях, і то вже до часу св. Теодора Студита, монашество поділялось на два степені: на малу схиму — мікрон схима, і велику схиму ангельського образу — мега ке ангелікон схима. А так як раз даним і повним обітам убожества, послуху й чистоти вже нічого більше добавити не можна, то при прийнятті великої схими монах властиво тільки повторює обіти малої схими. Так то, по правді кажучи, велика схима, як повторення малої не є узасаднена конечністю чи навіть потребою. Але і на цей дивний випадок знайшли пізніші учителі монашого життя деяке вияснення і порівнюють малу схиму до обручин у відношенні до великої схими. Теодор Студит не призначав поділу монашества на два образи і писав у своєму завіщанні переємникам своєму: «Не давай так званого малого образу, а потім великого, бо один є образ монашества, подібний хрещенню і такий був звичай св. Отців». Але в уставі патріярха Алексія був уже поділ на два образи, тому й цей поділ увів в нас св. Теодосій і він до нині в студійському уставі існує.

В пізніші часи появився ще третій образ монашества, а саме той вступний напів монаший образ, приписаний так церковними як і світськими законами, що кандидати на монахів мають бути пострижені аж по трилітній пробі. Але за цей час вони могли носити монашу рясу і їх називали рясофорами. Старі устави не радили давати заскорі ряси кандидатам, хіба що ці кандидати були знані ігуменові і давали надію, що будуть добрі монахи. Так, отже, за св. Теодосія були два роки новиків — ті, що носили ще світську одежду і ті, що

² Там же, 123, гл. 40.

³ Там же, 5, гл. 5.

вже мали ряси, а вслід за тим в монастирі були чотири роди жителів: два роди новиків і два роди монахів.

Ще пізніше зачали дивитись на велику схиму як таку, що не конечно потрібна всім монахам, вдоволялись тільки малою схимою, а велику приймали хіба на старості літ, а часом аж на смертнім ложі. Святий Теодосій постригав у велику схиму всіх своїх монахів, бо хотів їх бачити досконалими в житті і подвигах. В Патерiku читамо розумування одного монаха: «Глаголяй сице, аще видите мя умирающа, тогда постризите мя, сего суєтна віра і постриженіє».⁴

В нинішній час всі монахи з богословським знанням проізводяться в сан дияконів та священиків і тому називають їх ієродияконаами та ієромонахами. В давніх часах так не було. Монах ставав монахом не для того, щоб бути пастирем душ, але щоб власним подвигом духовним спасати себе й других. В монастирях, отже, нераз взагалі не було монаха-священика, а для відправи Божественної Літургії приходив світський священик. Щоб вийти назустріч монастирям, Церква дозволила згодом висвячувати з них самих священиків і дияконів, потрібних для Богослужб. Але поняття було таке, що ці ієромонахи не мають «повного священства», себто вони не повинні відправляти поза монастирем і вести душпастирської праці. Такий стан тривав довший час. Але з часом зачали і без конечної потреби висвячувати монахів на священиків. Та не було ще тоді загального бажання монахів стати священиками, як це бачимо в новіших і наших часах, де просто всі прагнуть до вищих чинів і так на Сході, як на Заході, не маємо нині кандидатів на монахів-братів.

Давня одежда монахів

Яка була одежда монахів? Найдавніші монахи носили ті самі одяги, які мали у світі. Але як постали монастири і спільне життя, тоді уведено також і спільну одіж, чернечий однострій. Вже св. Пахомій приписав окрему одіж для своїх монахів:

1. Монахи в найдавніших часах носили коловій або левітон, туніку довгу до колін, з короткими по лікоть рукавами, з льняної або шерстяної матерії, подібну нині до тих одеж-далматик, що їх носять на Заході диякони.
2. Аналав, себто свого роду корсетку-перев'язь; ним перев'язували туніку нижче грудей.
3. Скіряний пояс.

⁴ Полікарп в Патерiku.

4. Милоть — милоті, від мілон — вівця, коза, бо був це плащ, верхня накидка. 5. Кукуль — невелику шапочку, гостро закінчуену.

З переходом монашества з Єгипту до Греції і ще далі, північні краї, мусіли змінитись і одежі. На місце одної туніки, коловія, прийшли дві одежі: сорочка — іпокамісон і верхня одіж — хітон. Милоть замінили мантією, а до цього додали ще паллій, себто широкий пояс, що мав в середині отвір і його вдягали на рамена, а він спадав на груди й на плечі. До цієї одежі додали й незнану майже в Єгипті обуву, в Греції сандалі або калиги, на півночі, в нас — тепле взуття на зиму. В тім незміннім виді одежі монахів остались до нині в літургічних книгах, а були вони однакові і для монахів обох образів, великого й малого. Вони різнилися між собою тільки тим, що у великих схимників на одежі були нашиті ікони й хрести. Такий одяг монахів можна бачити хіба на давніх картинах, бо сучасний одяг східніх монахів, як ми їх бачимо в Греції чи деінде на Сході, не є давній. Нинішня форма т.зв. камилавки пізня і її введено в нас не раніше як за патріярха Нікона. Доніконська форма накриття голови та, що її мають ще нині старовіри, а є це кругла мала шапочка, звана скуфія. В своїй давній формі камилавка була цим накриттям, що його книги називають кукуль, кругла шапочка, яку давали вже новоохрещеним. Кукуль в давніх часах був покритий ще т.зв. мофором — мофоріон, слово скорочене від омофоріон, або покров, що досягав плечей і покривав їх. Те накриття голови було в давнину з грубшої матерії, не легкої як сьогодні при камилавках. А мали вони берегти від холоду й негоди, чого не міг кукуль, як маленька шапочка. Так, отже, мофоріон брали монахи тільки в часі зими, а звичайно або лишали його взагалі, або носили його завішаного на плечах, у формі знаного нам «капішона». Згадати ще треба, що на Україні ми радше на означення накриття голови не уживаємо слова камилавка, але старого слова клобук, що в нас означало просто шапку.

Яку форму мала сорочка — іпокамісон давніх монахів, цього не знаємо. Знаємо однак, що була вона шита з невибагливого, грубого полотна. А ті монахи, що творили покуту і широко умертвляли плоть, носили таки волосінницю з верблюдої чи іншої шерсти. Нестор каже про св. Теодосія, що на тілі «носі свиту власяну остру».

Монаший хітон — це нинішній наш підрясник, що був довгий до стіп і мав неширокі рукави. Він був подібний до священичого і мірського хіtona тих давніх часів, але відрізнявся від нього краскою. Монаший хітон був чорної краски. Також був шитий з гіршого сукна, бо ж мав він нагадувати ті покутні верета, що їх на-

зыває Святе Письмо. Він був також щитий на форму нинішнього стихаря, себто не був розрізаний, як нинішній підрясник. Та й нині ще деякі монаші хітони-підрясники розрізані тільки на грудях.

Аналав — аналавос, від аналамвано, надіваю на себе — це свого роду перев'язка, подібна до тої, що її видно в диякона перед святым Причастям, коли перев'язує на-хрест орап свій. Спосіб того перев'язання нам відомий, а що так перев'язаний аналав творив на грудях і на плечах андріївський хрест, то й був символом прийняття на рамена хреста Господнього. Той давній аналав бачимо нині в монахів ще у двох видах, в формі параманда, в малих схимників, та у формі параманда з додатковим аналавом у великих схимників.

Паллій — палліон, така одежа, що нині вже її не носять і навіть не певні, як вона виглядала. Назва могла б вказувати на паллій, омофорець, що його носять архиереї, але була просто виконана і кінці її були коротші.

Пояс — цоні, в давнину і тепер були подібні, скіряний, ширини трьох пальців, на подобу згаданого в Євангелії, при описі одежі св. Йоана Предтечі.

Мантія — мандіас, в монахів була трьох видів: коротка, на всяку потребу і особливо для вжитку при праці, довша для ужитку в храмі і ще довша, для ношення в холод, негоду, чи й в часі подорожей.

За обуву служили монахам сандалі, згадані вже калиги, себто свого роду постоли, а в холодних краях — тепла обува.

Одіж монахів мала і має бути проста, невибаглива, темної краєви, як одіж смирення, нищети і відречення від земських дібр, вигод і розкошів.

В давні часи монахи не носили довгого волосся, а стригли його, і ради цього не називався чин посвяченням в монашество, але чин постриження. Вже патріярх Герман говорить, що монахам постригається волосся по приміру апостола Якова, брата Господнього і апостола Павла. Не зовсім ясно, що патріярх Герман хоче сказати тими словами, але мабуть хоче пригадати на той біблійний звичай давніх ізраїльтян, що постригали голову на знак печалі і смутку. Звичай носити довге волосся монахи прийняли від т.зв. анахоретів чи еремітів, що подвигалися не в монастирях, а в пустинях.

В руках монахи мали чотки, бо був у них звичай говорити без перестанку молитву Ісусову, знане правило св. Пахомія. В келіях могли мати потрібні книги, щоб читати з них поучення Отців і так молитвою і роздумою служити Богові.

Монастирська управа

В давніх часах, як і нині, монастирем управляв ігумен, або архімандрит, маючи до помочі старших. Ця управа ділилась звичайно на три області: 1. нагляд над духовним, аскетичним і моральним життям монахів; 2. управа храмом і побічними церквами чи молитовницями та всією Богослужбою в них; 3. заряд дочасними добрами монастиря, господарством, матеріальними потребами і прожитком спільноти. Ця управа не була всюди однакова, бо не всюди була однаєва аскетично-моральна строгість, не всюди були храми і всі монастирі мали свої земельні чи інші посіlostі. Відповідно до цього і були назначені помічники ігуменові в його відповідальності за провід монастиря.

В уставі преподобного Теодора Студита і в рукописних уставах знаходимо старших, що дбають про аскетичне й духовне життя спільноти. Перший з них називається таксіярх — таксіархіс, що означає в старих книгах чиноначальник. Він наглядав над порядком в монастирі, в храмі і по келіях, він назначував порядок дня, програму празників, він, вкінці, вів і список монахів — матрікоїн, для «відінія степені кождаго».

Далі йшли епістімонархі — епістімонархі, монахи старші, розумні та побожні, з довголітнім досвідом, і до них належав передусім монастирський суд. Вони також наглядали за благочинністю та побожністю братів в храмі, в часі Богослужб, чи хто бува постійно не спізняється, чи може взагалі легковажить собі відправи. Таких вони мали напоминати, і то з правом накладати на непоправних карі, звані епітимії.

Епітерити — епітірітаї, були властиво помічники таксіярхів. Вони наглядали, чи в монастирі зберігається мовчанка, чи нема де пустих сміхів і розмов, чи монахи не сходяться безпотребно по келіях, чи хто з монахів не виломлюється сам з-під приписів уставу і тим ще й другим дає соблазнь.

Будильники — арипністай, по першому ударі била на утреню, йшли від келії до келії і будили братію. Вони скликали і на всі інші служби, виголошуючи слова: Господи, Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй нас.

Дверник — остіярій, мав завдання пильнувати дверей монастиря і впускати до середини тільки тих монахів-гостей і мирян та випускати на світ тільки тих монахів, які мали на це благословення ігумена.

Для завідування храмом і Богослужбою був поставлений екл-

зіярх, доместики і канонарх.

Еклезіярх — екклезіярхіс був головним настоятелем і церковним оком храму та всього, що до храму належить. Він, отже, відповідав за порядок Богослужб, їх виконання, їх вроочистість та торжественність.

Доместики — доместікої, в тому значенні, як в нас це слово уживали в давніх часах, були просто старші регенти крилоса, а також і старші браття, що послуговували при Богослужбі.

Канонарх — канонархис, був начальник канонів-пісень церковних, які він сам зчинав співати і давав зарядження, як мають монахи співати. До нього в давнину належав і обов'язок бити в било на Богослужбу, в пізніших часах дзвонити.

Попри тих вищих служителів були в церкві і нижчі: сосудохранителі, пономарі, кандиловжигателі.

Для ведення господарства монастирського був назначений економ і келіар, а під ними ряд їх помічників: трапезар, кухар, пекар, виноградар, огородник, швець і кравець.

Економ — оікономос, головний господар монастиря, мав у своєму заряді всі приходи й розходи грошей та спільногомайна. Він дбав про все потрібне дочасному добру монахів: про одіж, їжу, книги, ліки, одним словом все потрібне й конечне у щоденному монашому житті.

Келіар — келляріос, був, як каже Теодор Студит, начальник пищи (їжі) і дбав про монастирську трапезу, а також і про одежду.

Трапезар старався про трапезу монахів і встановляв порядок в ній.

Як видно з дотепер сказаного, в монастирі наче б важніші були ті уряди, що мали завдання дбати про дочасне добро монахів, а менш важні ті, що про духовне їх добро. Так воно виглядає на перший погляд і може в деяких підупалих монастирях воно є й на ділі. Але монастир, наче той людський організм, становить одну цілістіть. Отже, є важні ще й інші уряди й заняття, передусім ті, що є чисто духовні або харитативні.

Між ними бачимо монаха, що опікується недужими — носокомос, бібліотекар — бібліофілякс, що має в опіці рукописи і книги.

Грецькі книги мають дуже багато різних монастирських чинів, як взагалі церковних, але в нас тих чинів дещо менше, вони часто зведені в один і є в руках одної особи. Найважніший уряд займав ігумен, а при нім економ і ще один старший, бо в них були ключі від спільної каси і вони разом печатали і розпечатували зібраний там гріш.

Головним начальником монастиря, як сказано, був у нас ігумен або архімандрит.

Ігумен та його власть

Влада ігумена була інша в монастирях свободних і самостійних, а інша в монастирях ктиторських. Будівничий, ктитор монастиря, вважав себе його господарем і власником, і звичайно забезпечував собі та своєму родові широкі права. Якщо він був багатий світський чоловік і мав дітей, то ті права в завіщанні передавав він своїм дітям. Траплялись часом такі ктитори, що вже за життя свого зрикалися тих прав, або бодай по смерті переходив монастир на власність монашої спільноти. Всі монастирі в духовних справах були підчинені владі місцевого єпископа, згідно з приписом 4 правил IV Вселенського Собору.

В свободних общежительних монастирях ігуменів вибирали всі монахи, звичайно під наглядом єпархіального єпископа, щоб вибір впав не на старших віком чи урядом, але на тих, в яких кращі прикмети ума й серця. В уставі патріярха Алексія говориться, що по смерті ігумена братія три дні приліжно моляться Богу, щоб явив їм достойного на цей степень, а тоді, поклавши книгу Євангелій, вибирають одного, якого знають. Якщо всі одноголосно виберуть одного, то нехай за це благодарятъ Бога. А якщо це не станеться, то треба вибрати трьох кандидатів і подати їх патріярхові, а цей вибере, кого скоче. Ізбраний мусить мати не менше 33 років, належати до тих, що постриглись в тім же монастирі, а не з тих, що пізніше прийшли до нього з якої іншої обителі, і не з тих, що прийшли до монастиря як вдівці, або з розведених від супружого життя для тої цілі. Було побажаним, щоб ігумен був вибраний з великих схимників, і щоб був священиком. Власть ігумена була, так сказати б, не обмежена, бо він був настоятель і батько монастиря. Йому мали всі повинуватись. Але ігумен у важніших ділах завжди радився старших. Святий Теодор Студит виразно приписує: «Не сділаєш і не совершиш нікакого діла, ні относительно вихода, ні относительно продажі і купна, ні относительно принятія брата і отвіта ему, ні относительно переміни служби... без отвіта з преімущественными в знанії і благоговінні, одного, іли двух, іли трьох, іли множайших, смотря по предлежащему ділу, како заповідано отцами».

На випадок, що ігумен сам погрішиться, має його напімнути хтось зі старших і розумніших монахів, сам або ще з другим. На ви-

падок дуже тяжких провин приписує св. Пахомій зібрати суд з двадцяти, або десяти, або хоч п'яти старших монахів, і нехай вони судять винного, та, якщо заслуговує на кару, скинути його з уряду ігумена.

Церква мала нераз непотрібні клопоти з ктиторськими монастирями в тих випадках, коли ктитор сам настановляв і скидав ігумена, по своєму бажанню і по своїй вподобі. Такі ктитори являлись тут і в духовному смислі вищими начальниками монастирів і ігумени були тільки їх намісниками.

Не маємо точних документів, як поставляли в нас ігumenів у свободних общежительних монастирях. Але знаємо, що по смерті Теодосія Печерського монахи самі вибрали собі ігумена. Пізніше, по смерті архімандрита Полікарпа «бисть мятеж в монастирі, по старці бо оном не возмогоша ізбрати себі ігумена, і бисть скорб братії і туга і печаль велія... удариша братія в било, і снидошася во церков, і почаша молби творити ко святій Богородиці, і се дивно бисть діло, яко єдиними усти мнозі рекоша: послем ко Васильеви попови на Щьковицю, который бил вдов, аби бил нам ігumen і управитель стаду черноризец Теодосієва монастиря Печерського. I пришедши, поклонишася Василью попови і рекоша: ми, вся братія і черноризци, кланяємся тобі і хочем тя іміти себі отца ігумена». Священик Василій відмовлявся, але остаточно ігменство прийняв, митрополит постриг його і він став правити монастирем.

Устав і порядок у жіночих монастирях

Як в Греції, на цілім Сході, так і в нас були монастири жіночі. Образ життя монахинь, устав і устрій монастиря був такий самий як і в мужеських монастирях, за виїмком очевидно тих приписів уставу, що відносяться до монахів як священиків, або тих правил, що говорять подрібно про харч і одежду.

Маємо з початку XII століття устав, написаний Іриною, жінкою царгородського імператора Алексія Комнена (1081-1118), основницею царгородського монастиря Пресвятої Богородиці тіс Кехарітоненіс, себто Обрадованної. Ірина бажала собі, щоб цей монастир був строгий, общежительний. Устав його, отже, дуже подібний до знаного нам уставу патріярха Алексія.

Деякі зміни є тільки в доборі харчів. При трапезі подаються і в будні дні дві або три страви, як ігумена звелить. Монахиням приписано пити тільки одну чашу, чи малу чашку, вина, а не три, а можна

було прибавити хіба на великі празники. Про якість та скількість одяг в уставі не говориться. Для монахинь передбачена була одна велика спальня або дві, відповідно до числа черниць. Не можна було будувати спальні більшої як на сорок монахинь.

В монастирі не могли існувати будьякі зобов'язання супроти тих осіб, що хотіли б дати якийсь грошевий вклад і потім з цього вкладу в монастирі жити. Також було заборонено приймати жінок розведеніх, себто таких, що їх чоловіки насильно хотіли позбутись і віддавали в монастир, складаючи за це монастиреві відповідну заплату. Якщо які монахині приходили з інших монастирів, то мусіли прийняти і жити по уставам і зберігати порядок монастиря, куди прийшли, бо в іншому випадку устав каже: «Да отсилаються з молитвами», себто нехай забираються, звідки прийшли.

Відвідини мужчин в жіночих монастирях заборонені, хіба що приходить хтось з найближчої родини, батько, чи брат. Але й тоді розмова має бути при воротах монастиря, в приймальні, і в прияві ігумені, чи якої іншої зі старших монахинь. Якщо монахиня хвора, то однаково гостя в клявзуру не впускають, але можуть принести хвору на носилках до брами монастиря.

Ігуменю вибиралі звичайно ще в смертній недузі правлячої ігумені, спільним вибором всіх монахинь. Вибиралі трьох кандидаток, писали їх імена на картці і запечатували монастирською печаттю та клали на св. трапезі. В найближчу неділю по Літургії служачий священик брав одну картку, розпечатував її і проголошував вибір. Якщо в монастирі не було трьох відповідних кандидаток, то вистачало подати дві, а якщо і двох не було, то одну кандидатку брали з монастиря, а другу з іншої монашої обителі.

Якщо ігуменя показалась недостойною святого уряду, її проганяли, а на її місце ставили другу. Це невдяче завдання належало до тих придворних жінок цариці, що мали опіку над монастирем.

Для сповнювання Богослужб в монастирі мали бути два священики, скромні і смиренні, найчастіше монахи. Крім цього монахині мали свого духовного отця, людину сяючу чеснотами й доброчиністю, здібну лікувати душі і вести їх до спасіння.

Засоби потрібні до життя

З ідеї монашества не виходить і не можна цього й припускати, щоб монахи жили й утримувались коштом других, себто засобами, які походять від світу і добрих людей. Як монахи на світанку мо-

нашого життя втікали від світу, то зовсім не заключали з ним ніякої умови: ми будемо молитись і спасати наші душі, а другі нехай дбають про наші дочасні потреби: одежду й харч. Монах покидає світ і все, що світове, але не може покинути найконечнішого до утримання себе при житті. Також, відрікшись усього, не може вже більше простягати рук і приймати від світу його благ. Але монахові остаються саме його робочі руки і він, працюючи, здобуває собі хліб насущний. А в давнину було ще й так, що монахи радо працювали і заробляли руками своїми не тільки на власний прожиток, але ще й могли дати частку потребуючим, бідним і хворим.

А щоби попри всі труди дня осталось ще досить часу на молитву, монах має обіт геройського подвигу, себто він не лінується, і не щадить своїх фізичних сил, аж до границь можливого. Та людська природа слабка і дуже часто втікає від ідеалу, або той ідеал зберігає тільки короткий час. Так сталося і в монастирях. Монахи перестали бути подвижниками на взір Антонія і Пахомія, і не встоялись в одній тільки надії на поміч Божу. Їм близчча була поміч багатих людей, що радо «купували» собі молитви праведних і так зачалось забезпечування монастирів рухомими й нерухомими добрами. Основники Печерського монастиря в Києві дуже бажали собі зберегти давній ідеал і були противні надміру багатств. Нестор каже про св. Теодосія, що «не хотяше нікакоже прилога творити, но бі вірою і надеждою ко Богу вскланяся, якоже паче не іміти упованія імініям».

Монастирські добра

Та дійсність була інша. В монастирі були люди слабші вірою і треба було і їх задоволити. До цього ще князі й бояри, дізнавшись про святе життя Теодосія, приходили до нього сповідатись з гріхів своїх і приносили йому дари, на утішені братії, давали монастиреві навіть цілі села, а з ними наставників і слуг. Так, отже, монастирі наші зачали збагачуватися на нерухомі добра не пізніше як за самого св. Теодосія. Із-за браку джерел важко сказати, який був загальний стан до монгольського наїзду. Але виглядає, що монастири мали досить великі добра. Про самого князя Ярополка Ізяславича, що помер 1086 р., сказано, що він дав Печерському монастирю «всю жизнь свою, Небльскую волость і Деръвьскую і Лучьскую і довкруги Києва».

Це треба так розуміти, що князь або віддав монастиреві всі свої

княжі посілості, або бодай ті кращі, що приносили більші доходи. Єпископ Ростовський, Єврем, по походженні багатий боярин, а до архиерейства печерський монах, дав монастиреві двір в Суздалі з селами. Незнана по імені донька згаданого Ярополка Ізяславича, дружина Полоцько-Мінського князя Гліба Всеславича дала монастиреві п'ять сіл з челяддю. Якщо додати, що монастири мали ще й грошеві доходи, то можна цінити, що вони були дуже багаті. Вже сам преподобний Теодор Студит навчав і наставляв своїх учеників-ігуменів: «Да не копиш золота в монастирі твоїм, но ізбиток всяко-го вида да роздаєш нуждаючимся у воротах двора твоєго, як тво-рили святій отці». Не треба також пересадно думати, начебто наші монастири були захоплені лестю багатства. В той давній час землі було для всіх достатньо, для князів і бояр, для кметів і селян, і не диво тому, що й монаші обителі мали свої посілості.

Доходи з гробниць і поминань померлих

Монастирі, так у Греції як і в нас, мали ще й інші джерела до-ходів. В Греції був час, що кожний майже багатий чоловік мав свій монастир, в якому по смерті його хоронили і його по всі часи поми-нали в молитвах. І в нас також був звичай, що багатих людей хоро-нили в монастирських гробницях. Поширилось таке переконання, що гідно похованним можна бути тільки в монастирі, бо там будуть совісно молитись за душу покійного. Так, отже, монастири мали окремі доходи, певні суми гроша на вічне поминання в синодиках і на окремі ще поминки в річницю смерті. Можна знайти сліди та-ких духовних грамот Печерського монастиря, де сказано, «що похо-ваний там чоловік, хоч би й без покаяння вмер, буде спасений». Вправді подібні вставки походять нераз з пізніших часів, коли в Києві господарювали чужі люди. Але дещо є таки правдиве. Нестор в житті св. Теодосія запевнює, що він вмираючи обіцяв братії: «Се єлико же вас в монастирі сем умрет, іли ігumenом гді отослан, аще і гріхи будет кто сотворил, аз іمام о том пред Богом отвіщати». А Патерик печерський каже вірити, що «всякий положений в мона-стирі, будет помилован, хотя бы і грішен бил».

В началі монашого життя люди йшли в монастир, отрісши з постолів і порох суєтного світу, себто наперед роздавали бідним усе майно своє, а тоді щойно стукали в монастирські брами. Це й був євангельський спосіб вибирати собі монашу жизнь. А в монастирі жили з праці своїх рук. Але коли той стан змінився, і монастирі

зачали приймати пожертви й приноси від світських людей, тоді й самі кандидати монашого життя приносили з собою земські добра. А чим кандидат був багатший, тим більше й приносив він з собою майна. Що гірше: з постанням відомих напів-общежительних монастирів, коли в монаших обителях жили деякі монахи власним життям, маючи окремі келії і кращий харч — правдиве убожество стало тільки тінню. В монастирі були дві категорії монахів: багаті й бідні. А приймали до монастиря тільки тих, що приносили з собою власне майно. Бідних приймали хіба на те, щоб мати робочі руки до праці в монастирі. Вже Нестор в житті св. Теодосія пише, що коли він прийшов з Курська в Київ, з наміром постригтися в монахи, то «обходи вся монастиря, хотя бити мних і моляся ім, да пріят іми будет, они же видівша отрока простотъ и ризами худими облеченна, не рачиша его прияти». Святий Теодосій не забув своєї гіркої долі і прикрого досвіду. Як ігумен, отже, приймав всіх, хто хотів служити Богові в монастирі: не отріваше ні убога, но вся пріймаше со всяким усердієм.

Інші доходи

В давніх часах, як і сьогодні ще, деякі монастирі не стидалися просити милостині в людей і посылали молодших монахів на села й хутори збирати добровільні дари й пожертви.

Згадати ще й треба ті приходи, що їх приносили побожні бого-мольці, коли приходили молитись над мощами святих угодників, сповідались, приступали до св. Тайн, а відтак і складали свої жертви.

Та не в матеріальніх доходах і земському багатстві сила монастирів, а в дусі убожества і праці рук: на полі і в саді, в монастирських книгозбирнях, друкарнях, взагалі у виконуванні тих зайнят, що їх давні й новіші устави приписують. В монастирі має мати монах повне життєве забезпечення — одежду і поживу, ліки і конечні йому до духовного життя речі. Все інше має йти в користь бідних і потребуючих.

Служіння монахів в користь суспільства

Монашество з'явилось серед християнської спільноти не для цього, щоб служити цій же спільноті. Послідовники євангельських рад не на те покидали світ, щоб назад до нього вернутися і жити в

ньому. Пустинники перших сторіч і давні монахи тільки у виймкових випадках звертали свою увагу на потреби світу і в біді спомагали людську спільноту. А коли така конечність кінчилася, вони назад верталися в пустиню, щоб там спасати свою душу. Св. Антоній Великий двічі приходив з пустині в Александрію: раз прийшов він в часі жорстокого переслідування Діоклеціяна, щоб своїми науками і своїм прикладом скріпити ісповідників віри в мужності й непохитності, а другий раз тоді, коли закликав його св. патріярх Атанасій, щоб він прилюдно осудив Арієру ересь.⁵

Коли монахи почали з пустинь вертатись назад до міст і селищ, то вже й не мали змоги так урядити свого життя, щоб бути чужими для суспільства. Але монахи і в тих випадках не ставили собі окремих завдань служити людській спільноті. Поворот монахів у світ вважався довго нічим іншим, як тільки відхиленням з дороги істинного монашества. Щоб цей крок бодай до деякої міри оправдати, на Заході поручали монахам завдання плекати й розвивати книжне знання та вивчення наук. В пізніші часи появилися монаші чини, що в своїх правилах з'єдинили монаші обіти з обітом служіння спільноті. І так франціскані й домінікані, fratres minores i fratres predicatorum, що появилися на Заході в XIII стол., поставили за головну ціль своєї суспільної праці: спасіння людей через проповідь правд святої віри та здорових моральних зasad християнського життя і благочестя. На Сході монашество намагалось зберегти давній ідеал аскетичного життя і тому властиво до сьогодні воно не розділилося на багато чинів, а становить один чин і правила свої та ціле монаше начало завдячує двом своїм отцям, св. Пахомієві й св. Василієві.

Коли древні західні учителі монашого життя поручали монахам книжню мудрість і вивчення різних наук, то тим ще не можна протиставити тих західних монахів східним. І на Сході монахи були вчені та цінили високо книжню мудрість. Але устави приписували їм читати в першу чергу священні книги і божественні писання, як джерело всього знання і мудrosti. За часів св. Теодора Студита монастир його виглядав до деякої міри на високу школу, бо велика частина монахів посвятила себе науковій праці.⁶

Четверте правило IV Вселенського Собору виразно наказує монахам мовчанку, піст та молитву, і забороняє вмішуватись в цер-

⁵ Казанський П.С., *Історія монашества*, I, 53 і 81.

⁶ Патр. *Міня*, т. 99, стор. 168, ч. 57.

ковні та світські справи тих міст чи сіл, де вони живуть, за виїмком тих справ, що їх поручить їм місцевий єпископ. Якщо в пізніших часах монахи самі брали в руки керму в деяких суспільних справах і ставались головними учасниками, а то й провідниками різних суспільних починів, самих по собі навіть добрих, то ставалося це через відхилення монашества від давньої, істинної дороги виключного монашого життя.

Було колись і сьогодні є ще багато людей, що строго посуджують монашество взагалі, а східних монахів зосібна, як таких, що є непотрібні для світу. З другого боку захисники монашества намагаються надто перебільшити суспільне значення монашого стану, а виконують це нераз з ораторським запалом і кидають фразами без глибшого змісту. І одні і другі є неправі, і зраджують передусім не знання справи. На монашу путь вступають люди добровільно, щоб спасати свої душі. Яким же правом люди неприхильні Євангелю і взагалі релігії можуть ставити перешкоди на цій дорозі до досконалості? Монахи мають бодай таке саме право вибрати собі життєвий стан як робітники, урядовці, артисти, люди вільного звання. Неприхильники монашества мають, на жаль, часто в руках закиди, що в рядах монахів є багато людей недостойних. Та це вже зовсім інше питання. Тут не йдеться про місце монашества в людській спільноті, але радше про недостаточну поведінку багатьох. Тоді й відповідь одна: справляйте монаше життя по істинному його уставу, а монастири стануть наново твердинями духовного життя і подвигів.

Істинне монашество — це повне відречення від світу, а в першій мірі від двох божків: користилюбства і честилюбства, або одним словом від себелюбного людського егоцентризму. Служба тому божкові доводить до цього, що людина людину ненавидить, або раболіствує одна перед другою. Щоб показати людині вищу ціль її життя, монахи, по словам св. Йоана Золотоустого, віддалялися в пустиню.⁷ Тоді й ставалися вони подібні пророкам, що не мали страху перед сильними світу цього, бо не були вони прив'язані, ні до багатства, ні до почестей. На людські думки вони не звертали уваги. І тим то правдиві монахи мають дуже важне соціальне завдання: бути сторожами правди й справедливости. Таких добрих монахів видів Йоан Золотоустий, що й свідчить про них: «Зі сходом сонця йде кожний з них на діло своє, і працею багато здобуває

⁷ На євангеліс Матея, бесіда 72.

для бідних».⁸

В наших монастирях домонгольської доби процвітала книжна мудрість. Патерик печерський бачить в особі затворника Никити приклад вченого монаха, що володіє високим знанням і є вчителем для народу. На вченість цих монахів вказують старі літописі і монастирські школи, як осередки освітнього й культурного життя. До ігуменів і монахів знаних з святости життя зверталися в давнину князі й бояри у випадку взаємних спорів і просили розсудити справу чи дати добру раду.

На християнському Сході монахи нераз ставали в допомогу Церкві та Ієрархії, коли доводилося боротися з різними єресями. Тоді монахи, як проповідники Божого слова і Божої істини, проповідували свої місії в народі і таким способом викорінювали кукіль єретичних наук. Нещастям було для Церкви і церковної ієрархії та всього Божого люду, коли монахи, замість поборювати єресь, самі проповідували єретичне вчення, маючи в цьому старанність «не по разуму».

Св. Теодор Студит – реформатор студитського життя

Чому митрополит Андрей звернув свої очі на Студитський Устав? На перший погляд — св. Теодор Студит є у низці головних подій історії Східної Церкви і в ряді визначних представників Східної Церкви досить відізольованою постаттю. Він живе в розмірно глухому часі, який в історії Східної Церкви тягнеться від днів смерті Івана Дамаскина, останнього Отця Церкви до виступу Фотія, отця східного роздору, прийшовши на світ 759 р.,коло десять років по смерті Івана Дамаскина, а умираючи 826 р., коли Фотієві було около десяти років життя. З Дамаскином з одного боку, а Фотієм з другого Теодор в'яжеться досить далеким способом, а саме настільки, що по Дамаскині він перейняв у спадщині провід у дальшій боротьбі проти іконоборців, а Фотієві лишив у спадщину найсвіжіше задокументування зверхності римських папів над соборною Церквою, висловлене у кореспонденції з папами, яке вже в дуже короткому часі знехтував патріярх — єресіярх.

Про свій час Теодор Студит, при своєму скромному чині єромонаха і монастирського ігумена, є провідною особою просто про-

⁸ *Бесіда на євангеліє Матея*, 68.

видінною. За ним криються в тіні сучасні йому патріярхи, люди не злой волі, і не малої віри, але притиснені світськими володарями, які не вспіли залякати неустрасимого Теодора Студита. Біля нього не стрічаємо за весь той час другого письменника, рівного йому талантом, освітою і всесторонньою творчістю. А вже найбільше заслуг кладе Теодор Студит і добуває великі успіхи, а вслід за тим велике ім'я для себе, своїми невтомними стараннями завернути чернече життя, що в його часі находиться у великім занепаді, до того стану, в якому воно находилося раніше в Єгипті, Палестині і Кападокії.

Теодор Студит є заразом:

1. великим подвижником, який здобув собі своїм богоугодним життям ім'я святого;
2. великим церковним діячем, який з неустрасимою відвагою підносив протест проти насильств володарів у відношенню до Церкви та її догм і канонів та проти уступчивості патріярхів, що жертвували «*principia principibus*»;
3. апологетом, який у творах і усних диспутах боронив свободи Церкви, правд віри і церковних канонів;
4. рухливим кореспондентом з папами, патріярхами, владиками, монахами;
5. проповідником і поетом;
6. і — на чому ми зокрема зупинимося — реформатором чернечого життя.

* * *

Вкоротці по Халкедонськім Соборі, за папи Льва I Великого і за цісаря Льва Великого, около 459 р. прибув з Риму до Царгороду патріцій і консуль на ім'я Студіос (*Στούδιος*, *Στούδης*), в перекладі на грецьку мову Евпрепій, і оснував там монастир з храмом св. Івана Предтечі на кінці міста над берегом Марморного моря, недалеко Золотих Воріт. Сей монастир дістав назву від свого ктитора *μοναστέριον του Στούδιου* або *τῶν Στούδιτῶν*. По різних переходах, як по конфіскаті за іконоборських спорів, по частиннім знищенню в часі хрестоносних походів, Студійський монастир став вкінці замінений завойовниками Турками на мечет, нині з назвою Імрагор-Джамі. В 792 р. Теодор Студит мусів утікати з монастирською братією зі свого родинного ктиторського монастиря Боскітіон коло місцевості Саккудіон в Бітинії на європейський бік з причини частих набігів

Арабів на малоазійське побережжя. В тім часі він був вже від двадцяти років монахом, а від трьох років священиком й ігуменом. У Візантії патріарх Тарасій, святитель Теодора, і цариця Ірина предложили Теодорові і його братії на поселення студійський монастир, який через вимертя ктиторів стався самовладний і опустів в часі іконоборчих спорів до 10-12 монахів, а ще радше звичайних мешканців у тому монастирі. Цей столичний монастир зі славним минулим стався для Теодора полем праці над реформою чернецтва і від нього Теодор одержав ім'я Студита, а його реформа — ім'я Студійського Уставу.

Чернецтво, що так розвинулось в IV стол., саме в часах Теодора опинилося у великім занепаді. Залишаючи на боці це, що воно в Єгипті попало в монофізитську ересь, на цілій позавізантійській території воно потерпіло багато від арабських наїзників. Арабська влада накладала на монастири давлячі тягарі, а фанатичні арабські ватаги нападали на монастири та уряджували погроми на ченців. На візантійській території чернецтво переносило тяжкі гонення з боку володарів-іконоборців, бо саме монахи вміли найкраще постояти за почитанням ікон, під час коли світське духовенство, або переходило на сторону іконоборців, або залякане мовчало. Занепад чернецтва йшов однак не лише від тих зовнішніх ударів на монастири, які витворили тип монаха скитальця або заточенця, але виходив зпосеред самого таки чернецтва.

Чернече життя постало під кличем втечі від світу ἀνα χώρην — поза оселі, ἐις ἔρεμον — на пустиню. Як довго монахи жили на пустині або в відлюдних сторонах, ізольовані від світу, чернече життя процвітало і набирало великого почитання у світської суспільності. Вісті, що тут і там передіставалися на світ, перетворювалися в легенди про св. Отців пустині, ангелів у людському тілі, Божих угодників. Згодом монастири переселилися з пустині на світ, у міста і села. Світ стрінув монахів з великою пошаною, але підніс їм на стрічу свої спокуси. Між чернечим і світським життям зачалися живі звязки, а заразом компроміс, який дуже шкідливо відбився на чернецтві, «чернецтво знову завернуло серцем у єгипетську неволю».

Світські люди отворили монахам свій дім, кишеню і душу. Миряни взялися на випередки запрошувати монахів до себе на гостини, т.зв. трапези, щедро жертвували монахам гроші, щоби купити собі їхні молитви, удавалися до монахів за духовними порадами, віддаючи їм більше довір'я, як світському духовенству. Ці звязки зі світськими людьми знесли цілковито монастирське затворення, відкрили навстіж двері монастирів, так, що через них входив і вихо-

див, хто коли хотів, ослабили дисципліну і заторкнули самі обіти.

Монастирі у свою чергу сталися також спокусою для світських людей, честилюбивих і непослідовних, які забажали й собі стати монахами, але вибирали облегшене монаше життя. Вони не входили в монастирську громаду, бо тоді мусіли б виповнити строгі правила, але діставали в монастирі окрему келію і вели у ній по власному уподобанню монаше життя, а нераз просто хазяйство, бо задержували як особисту власність майно і рабів. Це були т.зв. келіоти або ідіоритмісти (*μοναχός κελλιωτικός* або *ἴδιօρυθμος*). Наслідок принимання келіотів у монастир був такий, що цілі монастири з первісно спільним устроєм стали замінюватися на келіотські монастири. Монахам приділювано просто до рук після старшинства, себто уряду, який вони займали в монастирі, пайки з доходів монастирських посілостей, а решту доповнювали жертви світських людей, добровільні або випрошені на устроєння келії. Ця дуже вигідна форма монашого життя стягала у монастир масово непо-кликаний елемент, а на ділі була вона нічим іншим, як запереченням монашого життя. Дальшими етапами занепадання чернецтва були т.зв. домашні і безстінні монастири. Домашні монахи, прийнявши постриження, жили в приватнім, власнім або чужім домі; безстінні монахи жили в шатрах або колибах, залюбки построюваних в сусідстві церков. Посліднім висловом монашого життя по власному розумінню і уподобанню були так звані безмонастирські монахи, для яких монастирем був цілий Божий світ; монахи волокити, що тягалися від села до села, від дому до дому, і жили з монашої ряси, одинокої признаки їхнього стану.

Ще іншими частими аномаліями у тогочаснім чернечім житті були аренди монастирів світським людям. Імператори й архиєреї звикли були віддавати монастири, яких ктиторі вимерли, або які з інших причин занепали, світським людям, головно своїм урядникам в нагороду за їхню службу, в досмертний заряд на ктиторських правах, під претекстом, що вони мають привести монастир до ладу. Такий мирянин-арендар поселювався з родиною і челяддю в монастирі і безпощадно пустошив його матеріально і морально, загарбував монастирські доходи, обертає монахів на своїх слуг, стягав у монастир — як гостей, слуг або кандидатів — людей, що вносили туди тільки соблазнь.

Світські і церковні законодавці видавали вправді зарядження, щоби усунути ці хиби в монашому життю, однаке в практиці хиби існували дальше.

Успішнішими, як зарядження згори, показалися для усунення

тих хиб міри, що вийшли від самого чернецтва, яке зрозуміло своє упокорююче положення і відступ від свого призначення. Тікати на пустиню було, і неможливе, і невказане. Пустиня була, так сказати б, історичним новіціятом чернецтва і вона виповнила свою задачу. Чернецтво мусіло залишитися на своїх нових позиціях, існувати серед світа, щоби служити близькім і відгородитися від світа, щоби служити Богові.

Заслуга піднесення чернецтва з його упокорюючого упадку належиться Теодорові Студитові. Теодор не був творцем якогось нового, писаного монашого уставу, так як були раніші нього законодавці чернечого життя на Сході: Пафомій, Василій Великий, і Сава Освячений. Вправді поміж творами Теодора вичислюються два такі твори, що мають характер писаного уставу: *Ὑποτύπωσις καταστάσεος τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου* – Нарис порядків студійського монастиря і *Ἐπιτίμια* – Карний чернечий кодекс. *Ὑποτύπωσις* не є твором Теодора Студита, але анонімного монаха Студійського монастиря з Х століття, який записав дисциплінарні й літургічні практики в Студійському монастирі у такій формі, в якій вони були введені і канонізовані Теодором Студитом і зберігалися в Студійському монастирі. Анонімний автор говорить про це виразно: У святих монастирях від довших часів прийнялися многі і різні передання. Різні монастирі рідяться різними уставами. Одно з них передань держимо ми, перейняте від великого Отця нашого й ісповідника Теодора. І не тільки ми одні, але багато країн монастирі передняли його і держать його як досконале, виключаюче все, що недостаточне і злишнє. Тому ми нині, повинувавшись батьківській волі, підчинилися приказові, щоби передати його на письмі на вічну пам'ять пізнішим поколінням.

Те, що ми з певністю знаємо про нарис правил Студійського монастиря, відноситься мабуть і до епітимій. Також і ці епітимії не є, здається, власним твором Теодора, але дещо пізнішими записками покут, які практикувалися в Студійському монастирі традиційно, від часів Теодора Студита. Теодор Студит не писав свого уставу, але творив його ділом, наладжуючи у своєму монастирі зразкове, дійсно досконале, збирне чернече життя. Письменними джерелами свого уставу являються щойно пізніші записи практик Студійського монастиря і твори Теодора Студита, а саме: малі й великі почення голошені монахам, листи до монахів, заповіт, ямби.

З тих джерел виходить, що ціллю Теодора Студита було привернути корінний киновіяльний устав, який існував в Церкві від IV століття з усіма практичними доповненнями, яких домагався істо-

ричний досвід Теодора та життєvi потреби часу. Кондак на честь Теодора називає його послідувателем законодавця Христової Церкви, Василія Великого, другим Василієм, так своїм словом як і життям. Сам Теодор частіше називає свою діяльність наслідуванням правил і законів Василія Великого, продовжуванням трудів Василія Великого над устроєm чернечого життя. Нема сумніву, що киновільний устав Теодора Студита взятий у своїй основі з аскетичних творів Василія Великого. Та цей устав Теодор доповнював практиками єрусалимського уставу, і в такий спосіб створив устав для усього східного чернецтва, не механічно компільований, але передуманий і примінений до духа часу.

Тими додатніми прикметами, що запевнили уставові Теодора Студита загальне прийняття, були:

1. Безоглядна монастирська спільнота. Про неї говорив Теодор до своїх монахів: у вас, як у ангелів, у всьому мир і любов, наче одна душа, одна воля, один віддих і здруження, як між приятелями, або ріднею, так що виключені всі причини до незгоди і спори за власність.

2. Дуже подрібно усталений етат монастирських урядовців. Адміністраційний устав киновії, введений Теодором, був новістю, досі незнаною східному чернецтву. Чини з утвореними назвами, точно определеними обов'язками та карами за їхнє залишення перейшли зі Студійського монастиря загально до всіх інших східних монастирів.

3. Управильнений духовний провід в монастирі. Монахам наказував Теодор Студит читати св. Письмо і твори Отців, давав їм поучення, які опісля читалися в монастирях його уставу три рази в тижні і накладав на них обов'язок сповіді або звірювання перед ігуменом т.зв. єξαγόρευσις. Той обов'язок, отворити тайни своєї душі перед ігуменом — аргументував він тим, що ігумен є заступником Бога і має мати щось із божих прикмет всюдиприсутності і всевідущості.

4. Зайняття монахів умовою працею. У Студійськім монастирі студії були в більшій пошані, як по інших монастирях Сходу. Через те монастир притягав до себе не лише людей з простолюдія, які в монастирі займалися управою монастирських піль, ремеслом, плетенням кошів, але також освічених людей. Студійські монахи вчилися граматики, філософії, св. Письма і читали твори Отців, щоби могли вони займатися полемікою. В монастирі була бібліотека, для якої каліграфи переписували рукописи. Пізніше там списували

лися і перекладалися навіть слов'янські книги та йшли на Русь. Степан Новгородець з половини XIV стол. говорить, що він стрінув у Царгороді своїх земляків, Івана і Добрилу, яких уважано пропавшими без вісті. Вони занималися списуванням книг у Студійському монастирі. Між студійськими монахами находилися ієропсалти і поети, що укладали кондаки та інші пісні. При монастирі була мистецька робітня.

Устав Теодора був першим монашим уставом на християнській Русі. На київській Русі чернецтво з'явилося у формі келіотства або печерництва. Коли Теодосій став ігуменом києво-печерських монахів, старався у своїй монашій громаді завести образ якнайдосконалішого життя, такий, що найдосконалішим уважався в Греції. В Несторовій літописі оповідається, що він «нача іскати правила чернечского і обрітесь тогда Михайл чернець монастиря Студійськаго іже бі пришел із Грек с митрополитом Георгіем, і нача іскати у него устава чернець Студійських і обріт у него і списка». З Києво-печерського монастиря цей устав був перенятий опісля всіма іншими монастирями на Русі. «Теодосій ізобріт устав предастъ манастири своему і от того же манастиря перенша вси манастиреве устав».

Однака на християнській Русі цей устав не удержався без змін. Часті паломництва наших земляків на Схід для поклонення святым місцям, перебування наших монахів по східних монастирях, час і місцеві обставини багато змінили цей Студійський устав. Його богослужебна частина зісталася опісля заступлена єрусалимським богослужебним уставом, а дисциплінарна частина підпала багатьом відклоненням від оригінальних студійських зasad і практик.

Митрополит Андрей і обновлення східної чернечої традиції

В огляді праць Митрополита Андрея — не можна поминути мовчанням його старання і трудів, щоби нашій Церкві, а через це і народові в ширшій мірі запевнити скарби, укриті в Євангельських радах. Один Бог знає, скільки він за це молився, як часто про те думав, і як постійно до того прямував, щоби ті, такі спасені, — бо самим Божим Спасителем дані ради, — ширилися по нашій землі, щоби життя після тих рад стало доступне для якнайбільшого числа наших людей, а при тім, щоби і відродилося — по можности в первіснім своїм виді — східне монашество, яке і числом монастирів і всесторонньою свою діяльністю в візантійській імперії і на цілім

Схолі дійшло було до великого значення, а котрого вплив, з малими виїмками, все йшов на услуги правдивої віри та церковної єдності.

Саме Провидіння Боже прийшло Митрополитові в поміч і позволило йому здійснити його бажання, не потребуючи при тім *основувати якийсь новий «чин»*, бо це не було би відповідало східному переданню, в якому монашество ніколи не було поділене на «чини», як в латинській Церкві, і було би також противилося особистій духовій вдачі Митрополита, від котрого я нераз чув, що нічого не було йому так далеким як думка — стати «основником чину».

Почин до того діла прийшов з низу, від нашого простолюдя, що під подувом благодаті само між собою зачало уряджувати життя після Христових рад.

В 1898-99 р. на фільварку Кристинопільського монастиря ОО. Василіян зібралося кількох побожних молодців і зачало в убожестві, чистоті і послусі вести життя молитви та праці: духовний провід дав їм о. Андрей, який тоді був професором богословії в Кристинопільській обителі.

Кілька літ пізніше (1901-2) в Олеську коло Золочева, рівно ж зовсім спонтанно зібралася друга подібна громада людей — рільників і ремісників; поділивши свій день на молитву і працю, прямували вони до досконалішого духового життя через сповідування Євангельських рад. Припадково, при нагоді візитації довідався про них наш Митрополит, відвідав їх, зацікавився ними, заопікувався та заохотив до видержки. З обох тих зв'язків зродився перший монастир «Студитів». Назву ту прийняли тому, бо від першого початку та нова монаша родина, і що до літургічного життя, і що до монашої карності, хотіла в міру можности держатися Студійського уставу, того уставу, який з Царгороду і Афону перейняла була перша наша чернеча громада Печерської Лаври в Києві, а згодом всі інші монастирі у старій Русі.

Щоби монашу братію мати ближче себе і бути в спромозі дати їм успішний духовий провід та відповідну організацію, Митрополит умістив їх наперед у Львові (на своїй посіlostі), а потім купив для них 40 моргів поля в Скнилові (1904 р.), і зараз в наступних роках побудував там монастир; перед вибухом війни чернеча Скнилівська громада доходила вже до пів сотні братів. В 1910 р. видав Митрополит для Скнилівської Лаври «Типікон», що зачинається словами:

«Смиренний слуга Божий — многогрішний схимонах Андрей, Галицький Митрополит, Архімандрит Скнилівської Лаври, синам своїм і братям монахам жиющим в постничестві під уставом Сту-

дитським — желає Божого мира, Божої благодати, Божої любови і витривання в подвигах монашого життя аж до смерти». До того Типіка вернемося ще пізніше.

В літах 1898-99 багато наших людей виїмігувало до Боснії — і поселилося переважно в околицях Прнявора і Банялуки. Ті українські поселенці не мали там якийсь час своїх священиків, і тому далися в доволі значній числі перетягнути Сербами на православ'я. Митрополит відвідав ті наші босняцькі колонії і постановив заради-ти лихові через оснування монастиря. В тій цілі він купив в Каме-ници кількаадесятирічну посілість, де о. Андрій Шегеді, одинокий тоді парох для греко-католицького населення, заложив винницю, а брат Йосиф Гродський побудував в 1907 р. церкву і монастирок. I 1908 р. туди прибули 2 братів Студитів (з того один ієромонах) з по-рученням зайнятися душпастирством для українських переселенців. Коли Каменецькі монахи (в слідуючих роках прибув до них ще один *ad hoc* висвячений інок і більше число братів), обняли вони духовну обслугу по осадах, і наши люди, майже всі без виїмку, вернулися до нашої Церкви.

Приблизно 1909 р. віддав Митрополит братам монахам зі Скнилівської Лаври свою кам'яницю у Львові на Петра Скарги, де якийсь час перед тим містилася бурса дяків. Отець Леонід Фйодоров, пізніший екзарх російської католицької Церкви східного обря-ду, проводив там в літах 1910-12 місійною школою аж до часу, коли в зимі 1912-13 р. вступив до Студитів і виїхав на новіціят до Босні.

В Студіоні, при вулиці Петра Скарги, зачав наш Митрополит збирати бібліотеку, а її спеціальністю мали бути «Orientalia», влас-не, з візантійсько-слов'янського та церковного обсягу. Закуплено збірку книжок о. Аврелія Пальмієрі і дальші закупна побільшують її аж до нині, так, що вона межи іншими має може найбільшу, поза межами Росії, збірку російських передвоєнних періодичних бого-словських, церковних та наукових видань.

В 1919 р. Скнилівська Лавра (зруйнована вже раз в 1914 р., а в 1917-18 р. відновлена) згоріла зовсім в часі українсько-польської війни. Всі брати схоронилися на разі в домі при вул. Петра Скарги, доки їх Митрополит не примістив в Уневі. Разом зі Скнилівськими братами переселився до Уніва і захист воєнних сиріт, що від 1917 р. існував в Студіоні при вул. Петра Скарги.

Від коли монаша братія поселилася у Скнилові, Митрополит мимо своїх численних зайнят, раз у раз находив час, щоби її відвідати; а коли загостив до Скнилова, то не для власного відпочинку, а все мав науку для братів, або скликував раду чи

капітулу, а в вільнім часі принимав кожного брата зокрема, що зголосувався (а ніколи їх не бракувало) і там в келії (постійно резервованій для нього) в чотири очі напоминав і потішав, заохочував і поучав, радив та розсуджував, а все тим широким, лагідним, та вирозумілим для людської слабкості серцем, що само заєдно рветься до високих подвигів і других до того пориває.

Коли був поза Львовом, н.пр. на візитації, тоді знова писав листи до Скнилова, писав також і до Камениці. Листи ті наша чернеча братія нераз відчитує, а все з однаковим зворушенням, бо кожне майже слово горить сильною і покірною любов'ю до Бога, любов'ю до монашого звання, і до тих своїх синів, що йдуть тою дорогою. Ці листи переховуються в Студитській Лаврі.

У вступнім слові до Типікона Скнилівської Лаври (друкованім в Жовтні 1910 р.) і до Уставу Унівського (рукопис з 1919 р.), як та-жож і в листі Митрополита до Священної Конгрегації для Східної Церкви з 6/2 1921 р., находимо власними словами Митрополита Андрея з'ясовану ціль, яку він поставив Студитам і *основні засади*, на яких має опиратися наша чернечча родина:

«Монаше життя, Браття, — читаємо на 1-ій сторінці Типіка Студитської Лаври св. Антонія Печерського в Скнилові, — то життя, в котрім чоловік опустив світ, рідню, всі добра і приємности життя, щоденною борбою з собою самим старається наслідувати во всім Ісуса Христа, ідучи за Євангельськими Його радами. Для того книга св. Євангелія, то перше основне правило монашого життя. Ту св. книгу потреба Вам — Браття — щоденно читати і розважати, щоби кожний з Вас перейнятий духом Христа Спасителя, в кожнім ділі і в кожнім слові і в кожній гадці чимраз більше ставався до нього подібним, чимраз більше і лучше Богові служив і Йому подобався. А що «без віри не можна Богу угодити», першим старанням Вашим нехай буде, нашу св. католицьку віру добре знати, кріпко її держатися, а в разі потреби і кров за неї пролити».

«Окрім св. Євангелія маєте знати і в ділі впроваджувати правила св. Отців, св. Василія і св. Теодора Студита, як і науку Преподобних Отців наших Макарія, Доротея, Венедикта. А в життю Ви повинні старатися ступати слідами св. Богоносних Отців наших Антонія Великого, Пахомія, Евтимія, Савві, Онуфрія, Антонія і Теодосія Печерських і св. свящм. Йосафата і прочих Преподобних Отців наших».

«В святих правилах знайдете наставлення і науки, котрі покажуть Вам, як многими трудами і борбами треба доходити до досконалости ангельського життя по радам Христовим. Але трудно би

Вам було знайти в тих правилах, як молитва і праця мають бути розложені і до чого Ви в щоденних зайняттях є обов'язані. Тому, щоби Вам улекшити монаше життя, я зібрав тут ті монаші установи і звичаї, котрі є в нашій Скнилівській Лаврі, і дасть Бог, по всі часи якнайвірніше будуть заховані».

«Яко монахи восточні...», — пише Митрополит у вступнім слові до Уставу Унівського, — мають Студити... «заховувати всі монаші передання Сходу» — попри правила св. Василія Великого — ...«най святыми для нас будуть і у великій почесті дуже мудрі письма св. Отців наших: Паҳомія, Макарія, Доротея, Венедикта, Теодора Студита і все, що нам Вітці передали. Чим старші св. Передання Сходу, тим більше в'яжуть Восточних з католицькою Церквою і тим вірніше повинні бути нами заховані».

«Ціле церковне правило будуть відправляти в хорі у відповіднім часі ті, котрих до того Божого діла призначать настоятелі, яко спосібних на цей найсвятіший уряд. Хто ж задля монашої праці буде звільнений від того монашого обов'язку, нехай знає, що повинен приватно відправити церковне правило, або відмовити вервиці після канона так, щоби це діло Боже перше займало місце в життю монаха, бо нічому не треба давати першенства перед молитвою».

«А зайняття в Лаврах і монастирях нехай будуть спрямовані до того, щоби монахи нашого братства у всім служили Христовій Обручниці, католицькій Церкві і були готові піднятися всяких трудів, якими могли би послужити великій справі Христа — після обставин часу і місця. Тому ж, що в наших часах на Сході дуже много овець, котрі не є з тої вівчарні, а яких треба привести, щоби був один пастир і одно стадо — всі праці будуть звернені до діла злуки нез'єдинених Восточних зі св. Римською Столицею. Нехай буде метою братів всіма своїми трудами унію що підготовити, або осягнути, не устаючи рівночасно гарячо про це Бога просити, в усіх молитвах, жертвах та наміреннях».

«Всі монахи повинні старатися своїм приміром — а священики і приміром і проповідю поширювати на Востоці Євангельські ради; нехай образують в школах молодіж в католицькій науці; най учать народ через місії, духовні вправи та інші праці апостольського життя; най ділами християнського милосердя і любові дають доказ для нез'єдинених Восточних, що католицька Церква є правдивою Христовою Обручницею».

В листі до Священної Конгрегації для Східної Церкви Митрополит Андрей точніше з'ясовує головні засади, на яких є опертий

Устав Унівської Лаври, затверджений своєю властю. Приглянемося більше тим засадам:

1. В монашій родині, що живе по Студійському Уставу, контемплітивне життя (молитви та наукові праці, мистецькі чи ручні) і життя активне (виховування, місії, діла милосердя) так із собою лучаться, що в *Лаврі* (то є материнськім домом) після передання східного монашества ціле правило все в хорі відправляється — а час розділюється на молитву і ріжного рода працю. Лавра має прилучені собі монастирі (скита) або менші доми (кефліа, метокія), в яких після обставин місця і часу монахи посвячуються переважно одному або другому заняттю (виховні заведення, місійні доми, наукові, доми посвячені християнському милосердю, чисто рільничі оселі і т.п.).

Щоби в тій самій чернечій громаді контемплітивні монахи і такі, що ведуть активне життя, зрослися зі собою дійсно в одну родину, треба, щоби і устав і дух братства відзначався якнайбільшою вирозумілістю і згадністю для всього, що не належить суціно до життя після Христових рад.

Щоби всі браття мали таке широке серце, треба вже в початках в тім напрямі виховувати новиків; най мають тих за добрих іноків, що дійсно живуть після рад Євангелія, хоч би при тім н.пр. один де-коли хору не правив, а другий м'ясні страви їв, а третій виключно такому або іншому заняттю віддавався, чи то буде обслуга хворих, чи рільництво, чи малярство, чи наука, чи виховування, чи душпастирство.

Цілий чин, яко такий, не має особлившої, специфічно для себе означененої цілі, як то звичайно мають чини і згромадження в латинській Церкві (одні н.пр. лиш занимаються школами, другі лиш хворими або місіями і т.д.). Ціллю монахів Студійського Уставу є лише «життя після рад Євангелія», а були при тім широкою рамою для якнайбільшого числа покликань і для покликань всякого рода, що їх ласка Божа в серцях тих, що зголошуються, розбудить. Один рід звання не сміє виноситися над другий (контемплітивний над активним; душпастирський над таким, що працею рук своїх Богу служить). Жоден рід праці умової чи ручної не є виключений, хіба та-кий, що його канони узнають невідповідним для духовного стану; але між родами праці нема жодного ієрархічного порядку, нема праць вищих і нижчих — всі є собі рівні, бо для черця всі є лиши засобом і нагодою служення близьньому, а при тім набування чесності і святоності, а до тої цілі надається кожна чесна праця однаково добре, праця світом осуджена яко нижча може навіть лішче надається від

другої, що світ уважає її вищою. Ніхто не має судити звання свого брата, а кожний, перебуваючи стало в покорі після слів Апостола, має випереджувати другого у віддаванню йому чести.

В такий спосіб стають одні другим великою поміччю. Місіонар в Лаврі все найде обновлення духа через уединення і молитву, учитель молоді в короткій місійній праці чи ручнім зайняттю відсвіжиться та відпічне, а такий, що живе в контемплляції в тій злуці з братами, що працюють в якісь зовнішнім зайняттю, буде знаходити спонуку до щораз то успішнішого апостольства молитви і жертвування себе самого. Велика чернечча родина, основана на такій широкій підставі, буде могла стати для східних нез'єдинених черців взором давнього монашества і потягти в той спосіб до церковної єдності тих, що мають правдивого монашого духа.

Така монаша родина буде з одної сторони в спромозі заспокоювати різні релігійні, суспільні і виховні потреби, якими до цього часу у східній Церкві мало хто занимається, а з другої сторони ніхто з посеред нез'єдиненого монашества не буде могти закинути, начеб католицькі монахи занедбували молитву і церковне Богослужження.

2. Яко зовнішній вираз цієї широкої засади, що «лиш *те всіма* мусить бути зберігане, що є сущне радам Євангельським» — має служити і це, що монаша родина, жуючи по Студійському Уставу після східного передання, *не має назви взятої від якогось святого отця як свого оснувателя і законодателя*; монахи звуться попросту *черцями такої то а такої Лаври*. «*Нашим*» отцем кат’єξохђун нікого не називаємо, а всіх св. монахів, що були в Церкві, називаемо «нашими отцями». Правилом нашим не є виключно правило св. Василія, а *правила св. Отців*.

А понад всяке людське правило має монаше братство ставляти закон Євангелія і його держатися більше, як якогонебудь, людьми встановленого, закону; тому більше мають шукати духа Євангелія, як букви людського правила. Так і св. Василій в своїм правилі більше описує монашого духа, *радше дає образ душі, що іде за радами Христа*, чим творить кодекс монашого права.

3. Кожна Лавра з долученими до неї монастирями становить для себе *окрему одиницю*, що з іншими Лаврами злучена є хіба якоюсь вищою радою; ігумен Лаври з правила вибирається на ціле життя та посвячується окремим «чином благословення ігумена». Такий ігумен не має бути «прелатом» після поняття латинської Церкви, але старшим межи братами і їх провідником.

4. Після старинного обичаю, що був загально прийнятий в первіснім монашестві, нема в братстві по Студитському Уставу *різниці межи іноками рукоположеними а нерукоположеними*. Іншої різниці між братами нема, крім тої, яку установляє східне церковне право для черців, а іменно чисто монаше розрізнення: межи новиками і архаріями (що *приготовляються до обітів*), межи рясофорами (послушниками, що *жишуть без обітів схими*) і монахами малої схими (μικροσχήμοι, що *зложили вічні обіти*) і монахами великої схими (μεγαλοσχήμοι, що по довших літах іночества, обітом зобов'язуються до *строгішого життя* в уєдиненню та молитві).

5. Спосіб життя після монашого духа, порядок дня в Лаврі та в кожнім монастирі чи домі, має йти по східному звичаєві, як це описано в *Типіконі*, де Правила і Устав приноровлюються до обставин часу, зайняття і місця кожного дому зокрема.

Ось головні засади, на яких мається в нас опирати і розвивати монашество по Студитському Уставу. Це немов *дороговкази*, поставлені нам рукою Митрополита Андрея.

Студитський Устав Слуги Божого Митрополита Андрея aprobowаний Галицьким Єпископатом 30.VIII.1906 р.

Монаше убожество

1. Монахові не вільно нічого на власність мати. Ігумен роздає після потреби одежду і речі, потрібні для життя і праці.

2. Хто би з монахів задержав у себе гроши без благословення настоятелів, мав би тяжкий гріх, злучений з карою церковної клятви, а в разі смерти був би позбавлений похорону.

3. Вервиця наділена відпустами лишається в уживанні монаха, однак так, щоби при нагоді надання нових відпустів, ігумен по можливості раз в рік давав монахам іншу вервицю.

4. Ані ігуменові, ані архімандритові не вільно у себе грошей тримати. Всі гроши, які лише в монастирі є, мають бути завжди зложені до спільноти каси так, щоби взагалі ніколи у нікого з монахів грошей не було. Каса буде в ігумена, однак так, щоби не міг її відчинити без намісника, у котрого буде другий ключ до каси.

5. Кожний монах повинен вибирати для себе що убогіше і дбати про добро монастиря, так як світський чоловік дбає про своє добро.

6. Про потреби видатку до 10 кор. рішає ігумен після поради з намісником. На видаток більший 10-ти кор. потрібно ради ігумена. На видаток більший 100-ти кор. потрібно згоди загальної ради.

7. Добро монастиря повинні монахи уважати за святу річ, поводитися з ним зі всякою ощадністю, і просити покути скільки разів хтось би найменшого щось з дібр монастиря змарнував.

8. Прибутки і розходи монастиря мають бути совісно, до сотника записувані. Книга рахунків, яку веде писар, повинна виказувати чистий прибуток монастирських grunttів і зарібку монахів. Цей прибуток має бути поділений на три часті:

Одна буде присвячена на діла милосердя;

Друга на господарські видатки, або на варстати;

Третя буде складана для основи нового монастиря.

Ангельська чистота

9. Кожний монастир має бути так побудований, щоби були лише одні двері до монастирської загороди, і не було вікон на публичну дорогу. В загороду ніколи не впускається жінчин, а мужчин лиш за дозволом ігумена, або намісника.

10. Із загороди, зглядно зі стодоли або стайні, може бути одна або дві брами в поле чи город. Оці брами, однак, мають бути відчинювані лише на цей час, коли того вимагає господарська праця. Ключ від брами має бути завжди у настоятеля.

11. Монах не може ніколи виходити без приятеля поза загороду. Ігумен з села, в якому стоїть монастир, не може ані вийти, ані виїхати; для полагодження потреб монастиря, купна, продажі і тим подібних речей висилає двох монахів.

12. В разі конечної потреби виїзду ігумена, мусить він про цю потребу подати до відома домашньої загальної ради, і не може виходити без товариша.

13. Монахові не вільно розмовляти з жінкою без позволення загальної ради.

14. Розмовляючи з жінкою, мусить мати товариша, хіба говорить з матір'ю або сестрою. Говорячи, нехай заховує якнайбільшу скромність, і нехай говорить мало і коротко.

15. Монах ніколи не розглядається, має звичайно очі спущені, руки повільні й поважні, руки зложені, а вервицю в руках.

16. Волосся коротко стрижене, а борода, по приписах церковного правила, не голена.

17. Один другого нехай ніколи не доторкається, хоча би з жарту.
18. Монахи сплять в рясах, на твердих тапчанах, по можності в осібних келіях.

П і с т

19. Трапеза наша скромна й вбога, страви бідніші від тих, яких вживає наш народ по селах.
20. Не вживаємо жодних гарячих напитків, крім випадків захворіння, в якому може настоятель дозволити трохи вина або меду.
21. М'яса ніколи не їмо, а рибу лише в днях, в яких правило позволяє.
22. Щодо постів, то заховуємо якнайстисліше студитське правило.
23. Ігуменові вільно в часі вичерпуючої праці позволити (на набіл) в деякі дні, означені в поснім каноні.

Про монаший послух

24. Монах повинен зі всяким зусиллям старатися у всьому перемогти власну волю.
25. Має у всьому піддаватися волі ігумена, і пізнавати в ній Божу волю.
26. Є тяжким гріхом не послухати настоятеля, коли під послухом наказує. Так наказувати може лише ігумен, або строїтель монастиря, і то у важких справах, та рідко, і лиш монахам ангельського образу. Наказуючи під послухом, мусить це виразно сказати.
27. Де нема ані ігумена, ані намісника, там настоятелем є найстарший в чині. Пустинники йдуть перед схимниками, схимники перед всіми архаріями. Між схимниками першість має той, що перший одержав схиму, подібно поміж архаріями. В присутності ігумена (строїтеля), намісник не має першенства над братами. Настоятель (доглядач) робіт, варстатів, має право наказувати і посилати по покуту.
28. В разі неприсутності ігумена, заступає його намісник, який однак не може під послухом наказувати.
29. Між пустинниками, і безмовниками, і затворниками першість має той, котрий скоріше почав безмов'я.
30. Після першенства засідають брати на капітулах.

31. Голосують однак в противному порядку, себто від найменших до найстарших.

Монаша одіж

32. Архарії носять рясу через три роки. Ряса повинна бути зготовлена в найпростішого сукна, по можності вдома робленого, або з полотна білої, чи чорної краски.

33. Монахи ангельського образу одержують ширшу рясу з широкими рукавами, якої вживають в церкві і на торжествах, аналав і хрест нагрудний; аналава і хреста вживають в церкві.

34. Пустинники, безмовники, затворники одержують камелявку (кукул) і параман великої схими.

35. Монахи ходять босими, в сандалах, або в чоботах після потреби місця і часу; про це рішає монастирська загальна рада.

Денний порядок

36. Монахи моляться через вісім (8) годин, працюють через вісім (8) годин, сплять і відпочивають через вісім (8) годин.

37. Встають в 10-ий час (4 год.) в ночі і до дня моляться. В 12-ий час (6 год.), початком першої години дня зачинається перша праця і триває 4 години часу дня.

Від 4 до 5 часу дня обід і відпочинок (10-11 год.)

Від 5 до 6 часу дня моляться (11-12 год.)

Від 6 до 10 часу дня 2-а праця (12-16 год.)

Від 10 до 12 часу дня моляться (16-18 год.)

З початком ночі правлять повечері і продовжують молитву до 3-ої (21 год.) години ночі; в 3-ій йдуть спочивати, а спочивають до 10-ої години. Час 3-ій і 9-тий правлять лише назначені для цього браття в церкві. Так само полунощію в 6-ий час ночі. Зайняття в праці, замість церковних часів, мають приписаний канон.

38. В 6-ий годині ночі встають на полунощію.

39. В церкві відправляють ціле церковне правило; зміняються, коли правило триває понад п'ять годин; заховують у всьому обряд грецько-слов'янський аж до найменшого припису типика, з додатками студитського уставу.

40. Дзвониться лише на молитву в 10-ій годині ночі, в 1-ій, 3-ій, 6-ій, 9-ій, 12-ій год. дня і в 6-ій годині ночі. На інші зайняття б'ється в клепало (дерево), било.

М о л и т в а

41. Монах повинен безперестанно молитися, бо нема справи важнішої від молитви.

42. В часі праці повинен монах старатися бути зібраним (сконцентрованим) і серце якнайчастіше підносити до Бога, повторюючи безперервно молитву передану Отцями: «Господи Ісусе Христе Сине Божий, помилуй нас».

43. Цю саму молитву повторяють на зернах, скільки разів приайдеться іти до церкви або з церкви, до праці або з праці, до міста або з міста.

44. Тією самою молитвою, виголошеною вголос старшим, починається і кінчиться молитва, праця, відпочинок і кожне інше заняття. Цю саму молитву говориться при стрічі і при відкриванні дверей.

М о в ч а н н я

45. Нехай монах ніколи не говорить поза часом назначеним для відпочинку після обіду. Як це вимагає конечна потреба, нехай говорить лише коротко, тихо і нехай уважає, щоби без конечної потреби не переривати святого мовчання.

46. На святах: Рождества Христового, Богоявлення, Благовіщення Пресвятої Богородиці, Воскресіння, Вознесіння, мають монахи по полуздні 1-у годину дозвілля.

47. В празник Соществія Святого Духа, Усікновення Глави св. Йоана, св. Стефана, Воздвиження Чесного Хреста і під час цілої великої седмиці Христових Страстей, цілий день триває мовчання. Ніччю мають монахи так мовчати немов би були німими.

48. Два рази вдень робимо пів години роздуму. Раз в рік, 8 днів, духовні вправи. Посіщення св. Тайн робимо 5 разів в день. Іспит совісті два рази денно. Читання духовне спільне в хорі 1/4 години; в неділі і свята цілу годину.

49. В дорозі замість правила говоримо молитву Ісусову після канону, а це:

за полунощію вервицю	10
за утреною вервиць	10
за всі часи разом вервиць	10
за кожний окремо вервиць	3
за вечірню вервиць	10

за повечіря вервиць
Вервиця має сто і три зерен.

3

Покора

50. Нехай монах не забуває, що за словами святого Отця нашого Василія Великого, свята покора є (сокровищем) скарбом чеснот. Покора, це наша свята мати, наша вчителька, найбезпечніша провідниця, приятелька нашого життя.

51. Нехай не вилишають нічого, що лише може причинитися для набуття цієї, так цінної, так потрібної чесноти. Нехай тому всі упорення радо приймають. Нехай Бога про упорення щоденно просяють.

52. При старших нехай не сідають в дусі покори. Священиків нехай в руку цілують, просячи благословення.

53. При вечірньому іспиті нехай оскаржують себе зі своїх гріхів, провин дня перед братією.

54. На капітулі з братньої любови нехай щиро роблять зауваги один другому і покірно її приймають.

55. Монахи взаємно говорять до себе з пошаною, поважаючи себе взаємно, маючи за кращого один одного.

56. Монахи сповідаються раз в тижні і причащаються щонайменше три рази на тиждень. В часах постів — п'ять разів на тиждень.

Праця

57. Кожний монах повинен так працювати, щоб не лише заробив на своє життя, але і причинився для монастирського добра.

58. Монахи-ремісники навчають братів ремесла без заздрості, відкриваючи перед ними всі секрети ремесла.

59. В ремісничій праці уважають на якнайбільшу ощадність матеріалу.

60. Без дозволу ігумена не сміють ні одної хвилини з восьмигодинної праці вирвати.

61. Під час жнів всі монахи без винятку виходять на працю в поле.

62. Працюють і на чужих ланах за платню, однак ніколи менше, як п'ять (5) разом.

63. Перед працею, і після праці, хвилинку скуплені роблять намірення. Під час праці заховують якнайстисліше мовчання.

Перша проба

64. Для першої проби приймається кожного, із зголосених. Жонатих лише тоді, коли сповнені канонічні умовини.

65. Перша проба (в мірській одежі) триває від шести місяців до трьох літ, на основі рішення монастирської ради. Новики є віддані під нагляд одного з старших монахів, який в часі назначеному від ігумена, і в часі відпочинку, навчає їх монаших правил, уставу і звичаїв.

66. Гроші, які новики з собою принесли, повинні бути зложені в касі, записані в книжку, і віддані у випадку виступу перед ангельським образом. Через ангельський образ стають власністю монастиря.

67. Життя новиків в нічому не відрізняється від життя старших монахів. Під час обіднього відпочинку, вечірнього іспиту, є вони відділені від старших і не беруть участі на капітулах і нарадах.

68. Виступаючи з першої проби, з власної волі, або віддалені настоятелями, не мають ніякого права домагатися заплати за працю.

Друга проба

69. Для другої проби принимає загальна рада більшістю голосів.

70. Кожний, хто лише проявляє правдиве монаше покликання і має добре здоров'я, щоб відержати труди монашого життя, може бути прийнятий для другої проби.

71. Хто після трьох літ першої проби не буде допущений до другої, є тим самим віддалений з монастиря.

72. Загальна рада, допускаючи до ряси, нехай більше бере до уваги побожність, ніж світські спосібності, бо й найспосібніший або найвченіший, не маючи монашого духа, монастиреві скоріш принесе шкоду як користі.

73. Кожний, хто, голосуючи, дає голос для прийняття, чи вимовлення новика, нехай в совіті розважить, чи новик має духа молитви, духа покори, духа послуху, чи вже навчився заховувати мовчання, по-монашому працювати, відправляти церковне правило.

74. Друга проба починається актом одягання ряси і триває найменше три роки.

75. Архарії живуть спільно з старшими монахами, не мають одинак голосу на загальних нарадах, хоч і є присутніми. Не можуть бути назначені ані будівничими, ані намісниками, ані провідниками новиків.

76. Архарії повинні вправлятися у всіх подвигах і всіх чеснотах монашого життя так, щоби могли зложити Господеві страшну присягу.

77. В часі цих вправ повинні навчитися катехизму, псалтиря і церковного правила.

78. Ім вільно кожної хвилини опустити монастир, оскільки вони нічим не обов'язані. В разі сумніву щодо покликання, нехай відкриють своє серце перед духовним отцем і нехай не відкидають цінних ласк монашого покликання без довгої і належної роздуми.

79. Після трьох років пробы монахи отримують ангельський образ, і голос в загальній раді монастиря.

Ангельський образ

80. До схими можуть бути допущені тільки ті, яких загальна рада визнає здатними. Здоров'я, згублене в монастирі, не може бути причиною недопущення до схими.

81. Голосування відбувається галками. За здатного є узаний той, що одержить щонайменше 4 білі галки на одну чорну.

82. Допущений через загальну раду до схими готовить себе на складення обітниць і до одержання ангельської схими місячною мовчанкою, постом і молитвою.

83. В цьому часі бере участь у всіх відправах і працях монахів, час відпочинку перебуває цілковито самітнім, в мовчанні.

84. Акт ангельської схими відбувається торжественно, в церкві в недільний день або в празник. Під час відправи монахи складають обіти досмертної чистоти, послуху і вбогості.

85. Перед цим актом зрікаються всякої власності, яку б могли ще мати, хоч і в часі пробы цією власністю самовільно не заряджували.

Пустинники, мовчазники і затворники

86. Хто з монахів бажав би строгішого і більш молитві відданого життя, міг би після трьох років, від одержання ангельського образу (схими), випросити собі в ігумена і братії дозвіл для цілковитої мовчанки, посту і безперервної молитви або «на затвор».

87. Загальна рада (2-3 скількості голосів) вирішувала б цю справу. Схимник, одержавши дозвіл, повинен би три роки жити так, як живуть ті, які приготовляються до схими, тобто зберігати безперервне мовчання (добривільно), піст без набілу і три рази в тижні жити на хлібі й воді, та заховувати безустанну молитву.

88. Під час цих трьох років буде вживаний до найнижчих, найбільш упокоряючих, домашніх послуг.

89. Після трьох років буде допущений до сталого контемплітивного життя; він рішається на досмертне життя постника і матиме право, за дозволом ігумена і братії, замешкати в пустині. Вільно одинак буде йому лишитися для услуг братії в монастирі.

90. Прохаючому про дозвіл строгішого життя, ігумен і загальна рада відмовляють цього позначення, якщо не матимуть глибокого переконання, що для цього роду життя, не є власне його уподобання, але Божий дух кличе, а спонукою просьби є дух покори, покути, молитви. Бо небезпечна є строгість життя для чоловіка неутвердженого в покорі. Гордість легко може йому відібрати всі заслуги строгого його життя.

91. Дозвіл мовчання, чи пустинного життя може бути відкліканний. Для конечної потреби Лаври може ігумен за одноголосною згодою загальної ради запросити мовчазника, пустинника або і затворника на якийсь час до спільногого життя. Таке запрошення повинні затворники і пустинники прийняти.

92. Дозвіл на мовчання чи пустинне життя уділить ігумен і загальна рада лише такому, хто буде відзначатися покорою, духом молитви і уподобанням самоти. Перед дозволом треба засягнути ради духовного отця.

93. Мовчазники, а в разі потреби і пустинники, та затворники, будуть призвані на важніші монастирські наради, однак на уряди не можуть бути вибраними. В кожній справі висловлювати свою думку і віддадуть свої голоси при виборі ігумена, провідника новиків, і намісника.

94. Пустинникам назначить ігумен келію в загороді монастиря, тут будуть перебувати і одержувати щоденну їжу.

95. Ігумен призначить їм ручну працю. На богослуження будуть ходити зі всіма братами. У випадку наглої потреби монастиря, або під час жнив, сінокосу, може іх ігумен призвати до спільноти праці.

96. У випадку якоїсь труднішої справи вільно буде братам, за дозволом, засягати їх духовної ради.

97. Загальна рада монастиря, до якої належать всі монахи ангельського образа, сходиться передусім для вибору ігумена.

98. Вибирає його з-поміж схимників і це на час до смерти. Ігумен однак може бути вибраним лише той, хто через 10 років був будівничим монастиря або намісником.

99. Будівничим-строїтелем є обраний на місце ігумена на 5 років настоятель; будівничого вибирає рада, коли нема монаха, який міг би бути ігуменом, або коли не прийшло до вибору ігумена.

100. У виборі рішає завжди 2-3 голосів. Голосування відбувається тайно, картками.

101. Трьох монахів, обраних для цього через загальну раду, відбирає, рахує, відчитує, а відтак палить картки.

102. Писар, для цього обраний, записує в книгу нарад акт вибору, який всі голосуючі підписують.

103. Копію цього акту висилає дотеперішній настоятель, зглядно той, хто раду скликував, до єпископа з проханням затвердження вибору.

Загальна рада

104. Загальна рада монастиря сходиться що-тиждня в неділю, після вечірні.

105. На вступі читається і пояснюється уступ правил або уставів. Загальна рада допускає до ряси, до схими, позоляє на строїтеля безмов'я, вибирає ігумена, будівничого, намісника, провідника новиків, двох радників для ігумена і писаря.

106. Коли рада має справу великої важливості, мусить бути предметом наради (вибор) найпізніше тиждень перед нарадою оголошений.

107. Загальна рада рішає більшістю голосів віддалення архарія, покарання схимника за більшу провину, заснування нового монастиря і інше.

108. Писар монастиря веде книгу нарад, рахунки монастиря, список монахів, архаріїв, пише хроніку.

Рада ігумена

109. Рада ігумена складається з намісника і двох дорадників, вибраних загальною радою.

110. Ігумен скликує свою раду щонайменше раз в тиждень перед засіданням загальної ради і радиться про всі важніші справи монастиря.

111. Важніші ухвали нарад записується в книгу нарад.

112. Найстарший покликанням має обов'язок напоминати ігумена.

Обов'язки ігумена (строїтеля)

113. Ігумен (строїтель) монастиря має стерегти домашній порядок, звернути увагу братові, який би обов'язки занедбував, дбати перед іншими про загальне добро, давати іншим добрий приклад.

114. Ігумен не сміс робити жодних вийнятків для себе.

115. Не вільно йому виходити з села (міста), ані нічого видавати з обителі без згоди загальної ради.

116. У випадку занедбання якого-небудь обов'язку відмовляє покуту, як і кожний монах.

Обов'язки намісника

117. Намісник заступає ігумена (строїтеля) в його неприсутності, допомагає йому при виконуванні його обов'язків в справах монастиря. Має тому подібні обов'язки: Повинен уважати, щоб ніколи не видав заряджень, і не дав позволень, про які міг би сумніватись, чи вони є згідні з волею ігумена.

Обов'язки провідника новиків

118. Провідник має навчати новиків правил, звичаїв, чеснот монашого життя.

119. Має призвичаювати їх до порядку, послуху, навчати катехизму, псаалтиря, типика.

120. Настоятель має бути для новиків правдивим отцем і добротою та лагідністю полегшувати їм часом трудні початки монашого життя.

121. Має їх навчати широко відкривати своє серце, і свої спокуси, перед духовним отцем.

122. Провідником новиків може бути лише схимник, котрий сповнив 35 літ життя і 5 літ ангельського образу.

Провідник архаріїв

123. Повинен мати ці самі прикмети, що провідник новиків. Звичайно ці два уряди має той самий схимник, хіба загальна рада з важніших причин рішить інакше.

Писар

124. Має в порядку удержувати такі книги:

- a) книгу каси,
- б) список новиків,
- в) список архаріїв і схимників, в якому повинно бути все додатково списано щодо монашого життя кожного окремо,
- г) пом'яник померших добродійв,
- д) хроніку монастиря.

Обов'язки економа

125. Економ, на поручення ігумена, займається господарством, або частиною монастирської господарки.

126. Має ще більше як вся братія дбати про добро монастиря, уважати на ощадність і порядок.

127. Нехай нічого не вирішує без дозволу ігумена.

128. Крім цього може ігумен, після вислухання своєї пропозиції загальною радою, назначити інших урядників, після потреби місця і часу, на пост бібліотекаря, архіваря, доглядача різних варстатів, учителя, учителя дітей катехизму (циого однак не без дозволу єпископа), еклесіярха (паламаря), канонарха, провідника хору, протопсалта і ін.

Заснування монастирів

129. Тому що одною з найважливіших засад монашого життя є: щоби монахи працею заробляли на удержання життя, тому монастирські добра повинні бути так ділені, щоби чистий прихід з них міг бути розділений на милосердні діла в користь вбогих, сиріт, вдовиць або піду pavших господарів громади, та на заснування монастирів.

130. Рахунки мають бути проваджені так, щоб з них виразно можна було пізнати скільки принесли (доходу) грунти, скільки зарібок, скільки будь-яке ремесло.

131. Чисті доходи діляться на три частини: перша частина призначена для милосердних діл, може бути використана для милостині, яку дається вбогим, не грошами, а на удержання при монастирі сиріт хлопців, на допомогу вдовицям, сиріт і вбогих людей в селі; друга частина приділена на збільшення монастиря, на вклади у варстатах, поліпшення господарства і ін.; третя частина має бути призначена для заснування нового монастиря.

132. Коли заощадиться сума, потрібна для закуплення кусника ґрунту і хати в другому селі, як також у випадку, коли б хотісь для монастиря кусник ґрунту дарував, загальна рада розглядає питання, чи можливе оснування нового монастиря.

133. Це можливе тоді, коли в монастирі перебуває вже таке число монахів, що без нараження на упадок карності, монастир може з себе виділити, немов рій, нову громаду монахів, в якій було б принайменше 10 схимників.

134. Одержанавши від Ординаріяту грамоту оснування монастиря, яка як і всі акти, книжки і папери монастиря має бути старанно бережена в окремій для цього приділеній шафі під ключем — вибирає загальна рада монахів назначених для заснування нового монастиря, строїтеля — або й ігумена як можливо — нового монастиря, намісника, провідника, радників і секретаря. Все — за формулою вище поданою.

135. Нова громада заряджується в новому монастирі і організує за монашими правилами монастирську загороду.

136. Ігumen — не строїтель — монастиря, з якого вийшов новий монастир, задержує право візитувати його.

Візити монастиря

137. Ігумен, візитуючи монастир, має вгляднути в книги, рахунки, акти і взагалі може вимагати, щоб йому представлено все, що в монастирі відноситься до карності і до зберігання правил.

138. Перегляне загороду, церкву, господарку, трапезу, кухню, варстата, спальні і келії.

139. Поговорить особисто з кожним монахом; а кожний є зобов'язаний совісно сказати йому все, що відноситься до зберігання правил і установ в монастирі.

140. Після своїх оглядин, ігumenові (зглядно строїтелеві), і загальній раді зверне увагу на це, в чому карність монаша підупадає, або може підупасти.

141. Таку візитацію монастиря переводить ігumen матірного монастиря що три роки.

142. Ігumenові (зглядно строїтелеві) і загальній раді вільно частіше вимагати візитації дочерної лаври.

143. Зроблять це стільки разів, скільки разів будуть судити, що така візитація буде для користі монастиря.

144. Архимандрит називається ігumen матірного монастиря, який під собою має десять монастирів.

145. Архимандрит, який має під собою архимандрію, може її візитувати тільки на основі ухвали генеральної ради всіх монастирів.

146. Такий архимандрит носить титул архимандрита-Авви.

147. Ігumen матірної лаври всіх монастирів скликує і передсідає на генеральній раді.

148. Генеральна рада складається з відпоручників всіх монастирів, вибраних по двох загальною радою монастиря більшістю голосів.

149. Щонайменше місяць перед днем, коли призначене зібрання загальної ради, ігumen найстаршого монастиря матірної лаври призыває всіх монахів на вибір і вислання на генеральну раду своїх поручників.

150. Загальна рада монастиря вибирає відпоручників — може вибрати і свого ігумена, але може вибрати і двох інших відпоручників.

151. Ігumen монастиря, з котрого вже вийшло п'ять нових монастирських громад, має право засідати в генеральній раді без вибору.

152. Генеральна рада радиться так, як загальна рада монастиря. Перед нарадами відправляється торжественне Богослуження з просьбою помочі Святого Духа.

153. Головою ради є ігumen матірного монастиря, хоч би був покликанням і молодший. Архимандрити мають першість перед ігumenами, які не є архимандритами. Про першість між архимандритами рішає першість лаври; про старшість між ігumenами рішає старшість їхнього ігumenства. Поручники засідають після старшинства, ігумени засідають перед схимниками.

154. Ціллю генеральної ради є берегти одностійність монашої карності, звичаїв і установ у всіх лаврах і монастирях.

155. Одна тільки генеральна рада може змінити установи і видавати закони обов'язуючі всі монастири.

156. Для важності такого рішення потрібно 2-3 голосів і затвердження Ординаріяту.

157. Загальна рада монастиря, не менш як генеральна рада, скликана через ігумена, чи через архимандрита лаври, яка вийшла з іншої лаври, може визначити звичаї в речах меншої ваги, не міняючи в нічому правних звичаїв монашого життя у нас. Може однак виробити генеральній раді пропозиції щодо даної зміни.

158. Генеральну раду скликається що 5 років до матірної лаври або до іншої, якщо ігumen, що скликує раду, це узнає за добре, а ігumen лаври, де мала б рада відбутися, на це погодиться.

159. Генеральна рада рішає про перенесення монаха з одного монастиря в інший. Робить це на пропозицію одного з двох ігumenів, або монаха, на основі вислухання всіх трьох.

160. Генеральна рада є судом, який рішає в другій інстанції про більші провини монахів, а в першій про їх зажалення на ігumenів або строїтелів.

Усунення ігумена або строїтеля

161. Коли якийсь ігumen, хоч був би це і архимандрит чи строїтель, тяжко провинився або показався нездібним до заряду монастиря, коли сам не береже правил, робить для себе разячі вийнятки, коли себе занедбує, тратить духа молитви, покори, коли не бере участі в спільніх молитвах і праці, виходить занадто часто в світські товариства, старші в монастирі браття зроблять йому увагу в дусі любові і покори, самі через себе, або через мовчазника, якщо такий в монастирі живе. Така заувага, про яку намісник і найстарший радник повинні знати, повторюється три рази; якщо лишиться без успіху, мають монахи (щонайменше 5) завізвати намісника на скликання загальної ради. Загальна рада, якщо більшістю голосів признає ці зажалення слушними, ухвалює предложити справу генеральній раді.

162. Ігумен, припадково архимандрит, який має право скликувати генеральну раду, признавши з своєю радою ту справу за важну, скликує генеральну раду, і оскарженого призыває до оправдання.

163. Якщо не можна генеральну раду скликати, або якщо справа не терпить проволоки, може на вимагання загальної ради сам оскаржуючий зібрати суд з п'яти ігumenів, котрому буде предсідати.

164. Оскаржений завжди мусить бути вислуханим, має право вибрати собі і оборонця, може однак і зрезигнувати з уряду, через що справа повинна бути визнана за скінчену.

165. Архимандритові або ігуменові, який з настоятельства зре-зигнував, назначує генеральна рада монастир, в якому має під по-слухом місцевого настоятеля перебувати до смерті.

Засуд і карання переступного монаха

166. Провини, за які монахи є судом строго карані, ось такі:

- a) Єресь або невірство.
- б) Задержування у себе грошей.
- в) Гріх тілесний або любовні зносини.
- г) Непослух у випадку наказу під послухом.
- і) Зневага настоятеля.
- д) Вихід з лаври чи монастиря вночі без дозволу ігумена.
- е) Пиянство.
- є) Побиття брата.

167. Карою є відлучення від спільноти братів від шести місяців до п'ятьох років.

168. Монах відлучений від братньої спільноти за цей час буде мати осібну малу келію, де буде одержувати їжу без набілу, три дні в тиждень буде жити в хлібі і воді, не матиме права приступати до св. Причастя, в часі Служби Божої стоятиме у дверях церкви, без ку-кола, жоден з монахів, крім ігумена і отця духовного, не промовить до нього слова.

169. Кару упавшому монахові назначує ігумен після вислу-хання загальної ради монастиря.

170. Від засуду може засуджений відкликатися до генеральної ради матірного монастиря.

171. Монах, який не хотів би прийняти затвердженого, або в да-ному випадку наложеної генеральною радою кари, або три рази ка-раний судом, ще раз впав би в цю саму провину, має бути вигнаний з монастиря.

172. Жоден монастир не сміє вигнаного прийняти.

173. У випадку, коли б ігумен не карав переступних, монахи,

знаючи про тяжку провину брата, є зобов'язані оскаржити його перед ігуменом, а якщо це не помагає, то перед загальною радою монастиря, а відтак перед генеральною радою матірної лаври.

174. Ніхто не сміє бути засуджений, якщо провіна не була доказана, і якщо нема можливості себе боронити.

175. У випадку недоказаної провини, коли б були основані підозріння, може суд наказати оскарженому очиститися присягою.

176. Присягу мусять затвердити двох інших монахів, переконаних про невинність оскарженого, а засвідчення затвердять також присягою.

177. Легкі провини є карані домашньою властю самого ігумена, або загальної ради, за приписами студитського права.

Власть єпископа над монахами

178. Єпископ місця має над монастирями церковну владу по приписам церковного права.

179. Нехай всі монахи про це пам'ятають, що святым обов'язком перед Богом і перед людьми є бути послушним церковній владі.

Візита єпископа

180. Коли-небудь хотів би єпископ монастир, положений у своїй єпархії, чи то сам, або через свого делегата, відвідати, монахи повинні покірно і з відданістю його прийняти, і так, як перед ігуменом, все йому виявити, що відноситься лише до карності монаших правил і звичаїв, і зарядження його покірно з послухом принимати.

181. Вітаючи єпископа або його делегата, вийдуть монахи в одежах церковних на зустріч йому аж до дверей загороди, а через ігумена проситимуть архиєрейського благословення.

182. Опісля віддасть ігумен ключ монастиря єпископові і впровадить його торжественно до церкви, співаючи «Благословен гряддій».

183. По приписаних в архиєратиконі молитвах, і якщо єпископ схоче, по молебні і по уділенні благословення, заведуть єпископа в загороду монастиря, де ігумен предложить всі книги, рахунки, акти, і покаже дім та господарку, якщо єпископ прохатиме.

184. При в'їзді і від'їзді єпископа мають дзвонити у всі дзвони.

185. Приймаючи в своїм монастирі єпископа, якого власті не підлягають, або і свого єпископа поза канонічною візитацією, зберуться монахи на голос дзвона на привітання і на прощання та проситимуть благословення.

У Львові, в день св. Великомученика Димитрія, Р.Б. 1905. На конференції галицького єпископату рішили ми цей типікон одобрити і затвердити, що нашими підписами стверджуємо.

В Перемишлі, дня 30, старого стилю, серпня, Р.Б. 1906.

ЗМІСТ

Монастирі в княжій добі	5
Зовнішній вид давніх монастирів	6
Обителі при приходських храмах	7
Число монастирів в домонгольський період	7
Основники Києвопечерської Лаври	8
Печерський монастир як осередок церковно-релігійного та культурного життя	9
Печерський монастир як твердиня рідного благочестя	11
Наше київське монашество на сторожі віри і благочестя	13
Печерський монастир формує ідеологію Київського християнства	14
Митрополит Іларіон як ідеолог Київського християнства	15
Самостійне думання в Києво-печерській Лаврі	16
Печерський монастир на сторожі правди й справедливости	16
Печерська Лавра остається католицька і по розколі Керулярія	17
Печерський монастир в обороні науки про первенство Римського Архиєрея	18
Загальна оцінка древньо-київського монашества	20
Святі Антоній і Теодосій як основники українського монашества	21
Печерський монастир як світильник і осередок книжної мудrosti	22
Поодинокі монастирі в домонгольській добі	24
Найдавніші монаші устави на Україні	26
Світла і тіні монашого життя	28
Келіотський спосіб монашого життя	30
«Общежительний» устав св. Теодосія	31
Загальні приписи про одежду і їжу	32
Чин монастирської трапези	34
Зайняття монахів	35
Строга монастирська клявзура	36
Ідеал монашого життя	36
Відступство від первісного ідеалу	38

Занепад монашого життя і його причини	39
Постриження в монахи, мала і велика схима	41
Давня одежда монахів	43
Монастирська управа	46
Ігумен та його власті	48
Устав і порядок у жіночих монастирях	49
Засоби потрібні до життя	50
Монастирські добра	51
Доходи з гробниць і поминань померлих	52
Інші доходи	53
Служіння монахів в користь суспільства	53
Св. Теодор Студит – реформатор студитського життя	56
Митрополит Андрей і обновлення східної чернечої традиції	62
Студитський Устав Слуги Божого Митрополита Андрея aprobowаний Галицьким Єпископатом 30.VIII.1906 р.	69

- т. 43. Проф. Микола Чубатий, *Історія християнства на Русі-Україні, том II. Частина I: Українське християнство між латино-польськими і московськими впливами.* (Prof. Nicolaus Čubatyj, De historia Christianitatis in Ruś-Ucraina a. 1353-1458). Рим 1975. \$ 10.
- т. 44. Д-р Павло Сениця, *Світильник істини.* Джерело до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові (Dr. Pawlo Senycia, *Svitylnyk istyny. The Light-bearer. The historical sources of the Ukrainian Catholic Theological Academy of Lviv*). Том II Vol. Торонто-Чікаро 1976. \$ 20.
- т. 45-47. Митрополит Андрей Шептицький, *Твори* (Metropolita Andreas Szeptyc-kyj, *Opera*). Рим 1978, стор. XX + 493. \$ 15.
- т. 48. о. д-р ІВАН ХОМА, *Київська Митрополія в Берестейськім періоді.* (Dr. Joannes Choma, *De Metropolia Kioviensi in periodo Berestensi*). Рим 1979, стор. 262. \$ 10.
- т. 49-50. Джузеппе Ріцціотті, *Життя Ісуса Христа.* (Giuseppe Ricciotti, *Vita di Ge-sù Cristo*), переклад о. Лева Гайдуківського. Рим 1979, стор. 720 з ілюстра-ціями. \$ 10.
- т. 51-52. о. проф. д-р Ісидор Нагаєвський, *Історія Римських Вселенських Архиєреїв*, частина III. (Prof. Isidorus Nahayewsky, *Historia Romanorum Ca-tholicorum Pontificum, pars III*). Рим 1979, стор. 521. \$ 20.
- т. 53. Д-р Павло Сениця, *Світильник істини. Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові.* (Dr. Pawlo Senycia, *The Light-bearer. The historical sources of the Ukrainian Catholic Theological Academy of Lviv*). Торонто-Чікаро 1983, том III. \$ 20.
- т. 54. BLAZEJOWSKYJ DMYTRO, *Byzantine Kyivan Rite Metropolitanates, Eparchies and Exarchates Nomenclature and Statistics.* Рим 1980, стор. 171. \$ 10.
- т. 55. о. д-р ІВАН ФИГОЛЬ, *Проповіді для молоді.* Рим 1981, стор. 360. \$ 10.
- т. 56-58. Митрополит Андрей Шептицький, *Твори.* Рим 1984. \$ 10.
- т. 59. Михайло Демкович-Добрянський, *Потоцький і Боджинський — цісарські намісники Галичини 1903-1913. Боротьба галицьких українців за демокра-тичний Сойм у Львові й миротворча роль митр. Андрея Шептицького* (Mi-chael Demkowycz-Dobrianskyj, Potocki et Bobrzynski — Vicegerentes impera-toris in Galizia 1903-1913). Рим 1986, стор. 150. \$ 5.
- т. 60. о. д-р ІВАН ХОМА, *Anostольський Престіл і Україна 1919-1922.* (Sac. Dr. I. Choma, *Relationes diplomaticae inter S. Sedem et Respublicam Populararem Ucrai-nae annis 1919-1922*). Рим 1986, стор. 150. \$ 5.
- т. 61. о. д-р М.І. Любачівський, *Проповіді.* Рим 1984, стор. 284. \$ 19.
- т. 62. *Intrepido Pastori.* Науковий збірник на честь Блаженнішого Патріярха Йо-сифа в 40-ліття вступлення на Галицький престіл 1.II.1944, приготували до друку о. проф. д-р Іван Хома і о. проф. д-р Іван Музичка. Рим 1984, стор. 712. \$ 25.
- т. 63-64. Dr. IHOR MONSAK, *Florentine ecumenism in the Kyivan Church.* Rome 1987, p. 373.
- т. 65. ВАСИЛЬ ВЕРИНА, *Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 році.* Рим 1990.

- т. 66. *ЕВХОЛОГІОН* або *ТРЕБНИК* митрополита Петра Могили Київ 1646. Фотопередрук Олекси Горбача, Рим 1988, 1673+IV.
- т. 67. Михайло Демкович-Добрянський, *Росія і Україна*.
- т. 68. Ісидор Нагаєвський, *Історія Української Держави дванадцятого сторіччя*. Рим 1989.
- т. 69. DMYTRO BLAZEJOWSKYJ, *Ukrainian Catholic Clergy in Diaspora (1751-1988)*. Romae 1988, р. 284.
- т. 70. *НОМОКАНОН* Видання 3-е Митрополита Петра Могили Київ 1629. Фотопередрук Олекси Горбача. Рим 1989, стор. 206.
- т. 71. ГОРБАЧ ОЛЕКСА, *Три українські катехизми XVII стол.* Рим 1990.
- т. 72. DMYTRO BLAZEJOWSKYJ, *Hierarchy of the Kyivan Church*. Roma 1990.
- т. 73. Блаж. Кард. МИРОСЛАВ ІВАН ЛЮБАЧІВСЬКИЙ, *Вірую*. Рим 1990.
- т. 74. о. ІВАН ХОМА, *Нарис Історії Вселенської Церкви*. Львів 1995, стот. 300.
- т. 75. д-р Дмитро Степовик, *Храм і духовність*. Рим 1990.
- т. 76. о. ВАСИЛЬ ЛАБА, *Біблійна Герменевтика*. II Вид., Рим 1990, стор. 147.
- т. 77. о. д-р Ісидор Нагаєвський, *Проровіді*. Рим 1990.
- т. 78. о. РАФАІЛ ТУРКОНЯК, Студит, *Літургія Передшевосявчених дарів в Українській Церкві*. Рим 1990, стор. 119.
- т. 79. Блаж. Кард. МИРОСЛАВ ЛЮБАЧІВСЬКИЙ, *Проповіді*. Рим 1990.
- т. 80. Проф. МИРОСЛАВ ЛАБУНЬКА, *Митрополит Іларіон і його писання*. Рим 1990, стор. 129.
- т. 81. MAXIMOWICZ Joannes, *Dictionarium latino-slavonum* 1724 (manuscriptum). *Facsimile* Olexa Horbatsch curavit. Romae 1991.
- т. 82. Архиєп. Кир МИРОСЛАВ МАРУСИН, *Монаший устав св. Теодора Студита на Україні* (Constitutio monachorum S-ti Theodori Studitae in Ucraina). Рим 1995, стор. 88.
- т. 83. Гійом ЛЕВАССЕР де Боплян, *Опис України*. Рим 1991, стор. 84.
- т. 84. Alejandro BUNI, *Diccionario español-ucrainiano* (Олекса Буній, Еспансько-український словник). Буенос Айрес. Рим 1993, стор. XXX + 993.
- т. 85. Я. Пелікан, *Ісповідник між віри Сходом і Заходом*, Портрет українського кардинала Йосифа Сліпого. З англійської мови переклав Василь Ящун. Київ 1994.
- т. 86. Олег Ф. Сидор, *Блаженніший Йосиф і мистецтво* (His Beatitude Josyf and the Arts). Рим 1994, стор. 101 + 56.